

Tartu Riiklik Ülikool
Ülclajaloo kateeder

Kušaani impeeriumi
kultuuri ajalugu

DIPLOMITÖÖ

MARIA AARMA
ajaloo osakonna v k.

Juhendaja: L. MÄLL
van. õpetaja

TARTU 1971

Essõna.

Käesoleva töö eesmärgiks on anda ülevaade Kusaani imperiumi kultuuri ajaloost.

Vana aeg on andnud maailmale mitmeid väljapaistvaid tsivilisatsioone. Nks-teise järel tekisid, kasvasid, õitsesid ja langesid paljud vanaaja suurriigid, olles enamuses sõjaväe abil koos hoitavad eri hõimude ja rahvaste ühendused. Ja rutõttu lagunesid võimsad riigid kiiresti, niipea kui nõrgenes eirajoone kooskõidev sõjaline võim. Üheks omapärasemaks vana aja suurriigiks oli Kusaanide imperium, mis eksistentsis ajavahemikul umb. III saj. e. m. a. - III saj. m. a. j.

Piis, mis tõusis majanduslikult, kultuuri-
liselt ja poliitiliselt samale tasemele kui
teised tema kaasajased maailma suurrii-
gid: Hiina, Rooma ja Partia.

Küsaaride riigi ajalugu, eriti aga kultuuri
ajalugu on sellepärast huvitav, et tekki-
nud rändhõimude - juustside vallutuste tulemu-
sena (juustid olid küll väga head sõjame-
hed, kuid nende puhul võime me vaevalt
rääkida eriti kõrgest kultuuritasemest)
suutis riik siiski tõusta kaasajaste kultuuri-
de ja kultuurriikide tasemele ja anda vä-
ga suur panus nende rahvaste kultuuri,
kes arenesid selles pikkajal järgnevatel
perioodidel. See kultuuriline tõus oli võima-
lik tänu hiiglastikele naaber- ja ka kau-
gemate kultuuride sünteesile, mis toimus Küsaar-
ide riigi territooriumil viimase õitseajal.

Kuidugi ei saa mööda minna ka kohalike
rändhõimude - karjakasvatajate kultuuri
mõjust. Ka sellel oli oma osa.

Kõige rohkem ja tundumamalt mõjusid küsaar-
ide kultuurile india ja vahemeremaa-
de kultuurid. Lisaks sellele kindlasti

ka Baktia painsete maaharijate kultuur,
pärsia ja iraani ju. kultuurid.
Järgnev töö püüabki anda üldvaate ku-
šaanide impeeriumi kultuuriajalooost.

Sissejuhatus.

Küsaanidest on miini jõudnud vaid üksikud teated. Enamuse andmeid annavad hiina kroonikad ja III sajandisse kuuluv „Noorema Hani dünastia ajalugu“. Mõningat valgust heidavad sellele huvitava ja ründmusterikkuale perioodile Sogdiana dokumendid ja epigraafilised kharostisijas mälestusmärgid.

Samuti liane teateid küsaanide kohta antiikautoritelt, Straboni ja Ptolemaiose töödest.

Kuid materjali on siiski väga vähe. Suured vallutusõdade lained, mis sageli üle Aasia maade käisid, purustasid ayade joosul

kunagi võimsa riigi kultuuri mälestusmär-
gid. Suurt rahfu töid nisaanide kultuuri-
le VIII saj. araablaste vallutused. Sel ajal
läbisid nisaanide kultuuri märgatavamad
jäljed.¹ Andmed, mis on jõudnud meieni
on väga lünklikud.

"Üheski traditsioonilises ajaloallikas ei ole
säilunud ühtegi teotilikku jutustust nisaanide
riigist ja nisaanide ajalo loomine
- see on kaasaja teaduse suurepärase sa-
vutus, see on järkjärguline allikatest võtme-
lahenduste leidmise süntetiline protsess ja
nende lahenduste kombinatsioon meie poolt
loodavasse kujutluspilti. See protsess pole
kaugeltki veel lõplik"²

Andmete puudulikuse ja katkendlikku-
se tõttu tuleb sageli küsimustes, mis puu-
dutavad nisaanide probleemi, teha hipo-
teese võrdluste, analoogia ja loogika abil.
Paljude sel teel püstitatud hüpoteeside

¹ Аширов, М.С., Наука Средней Азии куманес-
кой эпохи и пути ее изучения, Междуна-
родная конференция ИОНЕСКО по истории,
археологии и культуре Центральной Азии
в куманскую эпоху, Душанбе 1968, кн. 3.

² Rosenfield, The Dynastic Arts of the Kushans,
Berkeley and Los Angeles, 1964, кн. 3.

õigsust on tõestanud arheoloogia.

Khüsaani periood kujutas endast võimsa ja rõõtvana riigi õitsengut. See üks neljast maailmariigist (Rooma, Partia ja Hani riigi kõval) oli elavates poliitilistes ja kaubanduslikes suhetes kõigi tolle aja Lääne ja Ida kultuurikeskustega tänu oma soodsale geograafilisele asendile. Lääs ju khüsaanide maalt läbi kulus Suur Siiditee, mida mööda liikusid karavanid Hiinast Rooma, Partiasse ja Khüsaani imperiumi keskustesse ja vastupidi.

Oma õitsengu ajal haaras Khüsaani imperium püüenda Aarali merest India ookeanini.¹ Kuid sellele vaatamata oli khüsaanide riik vaid mitmesuguste villaltai arenevad patriarhaal-ajanduslike suhetega rahvaste konglomeraat.

Khüsaanide hiigelimpeerium sai oma alguse umb. I sajandil e.m.a. ühest Baktria väikeriigist. Qui-õu-ani² e. khüsaanide väikeriigi valitsejad tõestasid edukalt vallutus-

¹ Гафуров, Кушанская эпоха и мировая цивилизация, Душанбе 1968, lk. 4.

² Масон, Рогожин, Мемория Афганистана, Москва 1964, lk. 158.

poliitikat ja alistasid varsti rogu Bantua.
Sujärel kannasid nad oma riigi piire veelgi lai-
endama.

Kušaanide esimesed tuntud valitsejad Kadfis I
ja Kadfis II olid antiivsed sõjamehed. Kadfis I
ajal ulatus riigipiir Horzmiist ja Sogdianast
Induseeni ja Pamirist Parhiani. Kadfis II
vallutas India kuni Benaresemi ja tegi sellega
tõpu kreeklaste kuningate valitsemisele India.
Kuid õitsengu ja võimsuse tipul oli kušaa-
nide imperium "kuningate kuningas" Kanis-
ka valitsemise ajal. (II saj. m. a. j.)

Kušanoloogias on aastaid olnud vaidluse
temas Kaniska I valitsemise aeg. Nimelt
kušaanide valitsejate valitsemisaeg on teada
väga lühikindlalt ja rohkem suhtelises krono-
loogias. Kaniska aja kohta on leitud hul-
galiselt viitsooraid.¹ Silmapaistvad teadla-
ad-kušanoloogid moodustavad erisoolkondi ja
otrivad pingvalt tõestust oma seisukohtadele Ka-
niska valitsemisaja kohta.² Kuid see küsimus
on siiski seni jäänud lahkiuks.³ Seltselt
lahendavad küsimuse uued arheoloogia leiud.

1 Зейванс, Кушанская хронология, Душанбе 1968
lk. 12-58.

2 Кассон, Происхождение безвестного "царя
шапей, бывшего эмиссаром", Труды САГУ, вып. XXIII, Ташкент 1957,
л. 18.

3 Lukonin, Sasanian conquest and in the East of Iran and
the problem of Kushan Chronology, Dushanbe, 1968.

Kindel on üms: Kaniška ajal saavutas Kusi-
ni imperium oma õitsengu. Mitmed teadla-
sed märgivad, et vaadeldes aegoli „kuldseus
ajans“ kõigile rahvastele, kes kuulusid im-
periumi.¹

Nagu näitavad arheoloogilised leiud Kusi-
ni aja linnade ja templite varemetes, pide-
rid Kusiinid irrigatsiooni süsteemi väga
tähtsaks ja kannsid suurt hoolt selle korras-
toimingu laiendamise eest.²

Sellesse aega langeb ka suurim kaubanduse
aktiveerimine Pamiri piirkonnas.³ See on
seotud selle piirkonna suure osaga Kusi-
ni kultuurilistes poliitilistes ja kauban-
duslikes sidemetes Tsentraal-Aasiaga, Hiinaga
ja Kaug-Idaga. Kusiinide epohhi lõpp
tähtsustas ka pamiri lüüa maailmatahtsuse
langust.

Majanduslikes etus tähtsustas Kusiinid aeg

- 1 Dani, A short history of Pakistan, vol. I. Karachi 1967. p. 124.
Rosenfield, The Dynastic Arts of the Kushans, B.- Los Angeles
1967, lk. 4.
Sachau, Alberuni's India, vol. I, London 1888, lk. 21.
Смагинский, Монголы Тамиром и Каеман, М. 1966 lk. 193.
- 2 Гумеров, Куманское царство и древняя ирри-
гация, (Общественная наука в СССР 1968/8).
- 3 Зинковский, Древняя ирригация Тамира, АН СССР М 1969, lk. 19.

samuti loitud tõusu: tekkisid uued kõrge
käsitöökultuuriga linnad ja asulad, irrigatsioo-
nisüsteemide abil võeti kasutusse uued põllu-
maasüüid¹. Kusaani imperiumi suhteliselt
stabiline sisepoliitika ja tugev tsentraliseeritud
võim avaldas soodsat mõju uue sotsiaal-
majanduslike arengule ja "riisemajanduslike prot-
sesside aktiveerumisele."²

Kuulised muutused toimuvad ka Kusaani
imperiumi ideoloogilises elus. Tugevalt muutub
sel ajal hinduism. Tähtis muutus kusaanide
pantheonis oli ka isaani radvaste jumalate.
Samuti leiti hästi üldhellenistlike jumal-
laid. Kuid kõige suurema au ja õitsengu
osaliseks Kusaani riigis sai buddism.

Kaniška, alles buddismi tuline pooldaja, tegi
võim selleks, et see uus filosoofia³, usk le-
vis ja leikas kusaanide ja ka teiste rah-
vaste seas pooldajaid. Imperiumi territoori-
umile ehitati hulgaliselt buddistlike temp-
leid, kloostreid, stupasid ja teisi religiooneid
ehitisi. Samas aga, alles tärk politika,

¹ Зейман, Кушанское царство по шумеро-
ассирийским документам, Л 1965, кн. 2.

² Зиневский, Древние шумеро-Тамира, АН СССР Л 1969 кн. 19

³ Розенберг, Проблемы буддийской философии,
Ташкент 1918, кн. 52.

ei ühtamud Kaniška teisi juba tugvasti juur-
dunud ja igivanade traditsioonidega religioo-
ne. Jummaline religioonide regunemine
andis kusaanide pantoonile uut näo.
Ka kusaanide epohhi kunst peegeldab seda
religioonide jummalist regunemist.
Kusaanide kultuuri võib lüüa ühiseid
jooni reeka - rooma stiilipuhalt välja-
tõotatud täiusliku kunstiga,¹ Idamaade-
raami, pärsia nuruguse raskepärasuse
ja rahuliku momentaalsusega, hiina oma-
pärase kultuuri ja Kesk-Aasia rändrah-
vaste primitiivsete kunstidega.
Kõik see reguner mingis täiesti uuks ku-
saani kunstiks. Eriti huvitav on viimane sel-
le poolt, et ta ei ole erinevates kusaani-
riigi piirkondades ühesugune. Kohalikele
kunstile on rohkemal või vähemal mää-
ral mõju avaldanud mingi üks, konkreet-
ne naaberkultuur. Selle tõttu on impeeri-
umi territooriumil mitmeid erinevaid kunsti-
kooslondi, nagu Gandhara, Mathura, Niissa
ja lüsed kooslonnad.

¹ Пугаченкова, Елькович, Очерки по истории
искусства Туркменистана, Ашхабад 1956, лк 24.

Briti huvitav uist on Gandhara uuel-
uond, mis tirstest eohuem on uetud helle-
uistline traditsioonidega kunstis.¹

¹ Rowland, The Art and Architecture of India,
1955, lk. 72.

I peatükk.

Religiooni ajalugu.

Kušaani impeeriumi religioosne elu.

Kušaani impeeriumi ideoloogiline alus oli sama kirju, mitmepalgeline ja kompromistlik kui tema elanikkondki. Sõjalise jõuga ühendatud riiklased olid erinevatel kultuuritasemetel. Kõigil rahvastel olid erinevad ideoloogilised põhialused, erinevad uskumused, jumalad ja traditsioonid.

Kušaanide valitsejad olid küllalt targad selleks, et mitte loore vallutaja jõuga peale suruda oma usku. Eriti paindlik oli selle suhtes Kaniske. Kõik alistatud rahvad võisid oma jumalaid austada kartmata mingit märkimisväärset halvustamist.

Küsaanide rüigis olid levinud zoroastrism, brahmanism, manicheism, buddism ja kired ida- ja hellenistlikud kultused¹. Kahtlemata aitas rõõmsane raltiv suhtumine rahva kõige pühama tesse iidsetesse traditsioonidesse ja usku küsaanide valitsijatel edukalt tegutseda nii riise- kui välispoliitikas. Küsaanide impeeriumi religioosne elu oli selle tõtku mitmepalgeline. Impeeriumi pantheonis mahtusid nii hellenismi jumalad kui ka India, Iraani, Baktria jt. omad.

Näitena küsaani müntidelt võib leida:²

Hellenistliku päritoluga jumalad

Herakles

Helios

Hephaistos

Selene

Seraphis

Roma

India päritoluga jumalad

Buddha

Šiva

Mahāsena

¹ Амуров, Наука Средней Азии кушанской эпохи и ныне её изучение, Душанбе 1968, л. 5.

² Rosenfield, The Dynastic Arts of the Kushans

Swanda - Kumāra,

Vishācha.

Iraani pāritoluga jumalad

Ardoxsho

Atsho

Asharixsho

Locaspo

Manaobago

Mao

Maydah

Mitra

Nana

Oado

Vanindo

Oaxsho

Odiio

Orlagno

Pharro

Rishno

Sharevar

Avesti pāritoluga jumalad

Mitra

Veretraqua

Anahita

Peale nende jumalate, kelle nur austamine on arheoloogide poalt tõestatud, oli kahtlemata veel nur hulk teisi jumalaid ja teisejärgulisi jumalusi, keda üksiühes piirkondades austati sama kõrgelt.

Lisaks muule olid kõik jumalad kummaliselt regnenuud ja sellega omandanud juba mingil määral uue kvaliteedi. Olid ju nad pärit erinevat kultuuritasemetel olnutelt rahvastelt ja erinevatelt religiooselt tasemetelt. Sageli esines niisugune pilt: ühes ja samas templis asusid erinevate jumalate kujud ja neid kummardati ühesuguse innuga. (See on samuti arheoloogide poelt kindlaks tehtud). Näiteks Haltiajani tempel, mida põhjalikult on uurinud professor G. Pugatšenkova.¹ Eriti huvitav ongi jälgida buddistlike templite varemil tehtud väljakaevamisi. Enamik buddistlike templid ja teisi kultuslike hooned sisaldasid kohalikele kultustele omaseid jooni.

Süüsi peab mitsaanide religiooni vaadeldes peamõtte asetama buddismile.

¹ Пугаченкова, Хаврайт, Тамарка 1966, lk. 12.

Kuiigi buddism kutsaani imperialismis re-
gunes teiste uskudega ja oli „puhtast buddis-
mist“ mingil määral erinev, oli ta riiki-
misaani valitrijate usk ja reetõttu ka riigi-
usk. Samal ajal ei saa me aga rääkida
buddismist kui riigiusust selle tõna tavali-
res mõttes, vaid buddism oli kutsaani valit-
rijate erilise soosingu all. Võrdsest temaga
tunnustati kõiki teisi religioone.

Need vana asjaolu - buddismi lai levik ja
samal ajal kohalike kultuste säilumise-
su kutsaanide kultuurile eriti iseloomu-
liid.

Budismi teke ja olemus

VII saj. e.m.a. oli Indias elav religioosne elu.
Valitres veel brahmanism ja kastid olid vä-
ga tugev. Brahmaanid olid võikvõimsad.
Rahvas otis aga uut usku, otis abi ja lo-
lutust. Brahmaanide usk ei rahuldanud
enam, ei tahtnud enam unustada brah-
maanide võimsaid jumalaid. Kasvas inime-
se „mina“ austamine, otisid teid otse juma-
la juurde¹. Sellega algas võitlus brah-

¹ Познеру, Проблемы дьггунисаои философии,
Темпораз 1918, lk. 52

maamide vastu, kes sinini olid etendanud vahendaja osa jumalate ja lihtinimeste vahel. Laialdaselt levisid eraklus, asketism, rändmunklus. Tekkisid ketserlikud õpetused, uued usuvoolud. Nende seas ka budism. Viimane muutis lõppuunuvõttes vedade usu, koondas endasse teised voolud ja muutus maailmareligiooniks, kandudes väga kaugele India piiri lähe ja leides radu tehaandlid järgijaid.¹

Budism tekkis mitte religioosse, vaid filosoofilis-etiilise süsteemina. Varabudistlikus maailmavaates aluse moodustavad neli püha tõe:

1. Olemine on kannatamine
2. Olemise allinaks on elutähe
3. Elutähe kadumine on olemise kadumine.
4. Elutähe kaotatakse astudes "vabanemise teele".

"Vabanemise tee" on kaheastmeline:²

- 1) tõeline usk,
- 2) tõelised püüdlused,
- 3) õige mõne,
- 4) hea käitumine,
- 5) ausus,

¹ Оусгедьге, Тьггунькне керенге и дьггегьге, Саям - Тенердьге 1895, lk 158.

² Samas, lk. 160.

6) püüdlisus

7) kindel mälu

8) tõeline mõtisklus

Buddha õpetuse järel ei ole kogu inimese elu muud kui kannatus. „Sünd on kannatus, vanadus on kannatus, haigus on kannatus, ühendus mittearmastatuga on kannatus, lahuselek armastatust on kannatus, soovite mitesaavutamine on kannatus...“¹ Kannatuse põhjus on viindumus elu, olemisita. See iha viib „taas-sünnilt taas-sünnile“² Kannatuste kaotamine seisab selle iha nõueldamises selle soovi täielise hävitamise kaudu. Inimene peab endas maha murdma igasuguse püüde alemasalule, igasuguse soovi, kire, igasuguse viindumuse millesse tahes. Igas budistis on hiim vabees, mille teeb kaasa maine elu. Väga iseloomustav sellele on uus budistlikest legendidest:³

Isa ja poeg künnavad põllul. Äkki kannustab poega mürgine madu ja poeg sureb. Isa jätkab kündmist nagu poleks midagi juhtunud. Brahmaan läheb mööda ja näeb

¹ Tokaru, Religioon maailma rahvaste ajaloo, Tallinn 1969, lk 477.

² Samas, lk 478.

³ Шурбанский, Ринороженое учение Боддхизма, Петербург 1919, lk 40.

laipa. "Kelle poeg see on?" küsib ta isalt.
"Minu poeg!" "Kius sa siis ei nuta?"
Isa vastab: "Juba sündides teeb inimene
esimesed sammud surma poole, mett ei ai-
ta teda." Ema avab poja surmast: "Elu
on võõrastemaja, täna inimene tuleb, homme
läheb". Ode: "Inimesed on nagu palgid
parves, tormine meri purustab parve, pillub
palgid laiali ja nad ei saa enam üalgi
kõnnu". Naine: "Kaks linnukest lendasid
terve päeva koos, õhtuks istusid ousale, hom-
mikul aga lendasid erinevatesse suigedesse.
Kas nad nohtuvad kunagi - ei tea keegi".
Et mitte kannatada elu murede ja
õnnetuste pärast, on parem end neist mitte
segada lasta - see on budismi põhiline
seisukoht. Seda õpetas ka Buddha pä-
rast oma "vaimset ärkamist bodhi¹ puu all.
Nagu pärimus jutustab, oli Gautama Buddhaal
oma maise elu alguel võimalus maitsta
kõiki elu hivesid: tal oli varandus, armas-
tav naine, poeg, au ja võim. Kuid näi-
nud juhuslikult elu viletsust ja varjuniitge

¹ bodhi puu = viigipuu, Indias on see puu püha.

lahkus ta kodust ja püüdis leida hinge-
rahu asketismis. Pärast seitset aastat aske-
dilu, enesepüüamist ja otsinguid leiab Buddha
tõe enesestüvenemises. Ta leiab et ei tava-
line elu ega ka asketism pole õige tõe, vaid
kesktee - mõtisklus ja enesesse süvenemine.

Kui uurida budismi aluseid lähemalt, siis
on näha, et budistile on kõige tähtsam
neljas püha tõe: Vabanemise Tee. See
on budismi aluse kõige iseloomulikum
ja tähtsam komponent.

Olemise elementide seas on selliseid, mis
mõjuvad elu ärritusprotsessidele neutrali-
serivalt, rahustavalt. Need elemendid on
eelkõige tõealine teadmine, endasse süvene-
mine, mõtte koondamine. Viimased summi-
vad arenedes teisi elemente üli-õelda vai-
kima. See muutub ärritus väiksemaks,
elu rahulikumaks. Tuimene nagu kasvav
maisest ilmast kõrgemaks ja kui ta
on saavutanud täieliku rahu ning sel-
ge teadmise, on ta pühan.¹

Mida tähendab "tõealine teadmine"?

¹ Упроданский, Философия высшего Свещения,
Томск 1919, к. 43.

Eluõige on see idee, et ei ole olemas mingit „mina“, ei eksisteeri ka midagi „minu oma“. Samuti ei ole olemas hinge.

„Eksisteerib“ ainult igavesti muutuv üksikelementide mäng¹

„Tõelise teadmise“ element on apriooriselt olemas igas indiviidis, ta on igas üksikus teadmise fantis. See on lihtsalt arendamine, mõistuse hinnang sellele, mis toimub. Igas teadmise antis on „mõiste“ element, etteujutus, mis on seotud sõnaga. Kindlaks lisaks sellele on budistlikus psühholoogias igas teadmise antis eraldatav mõistmise või hinnangu element. Seda elementi peab tahtliku tööga arendama ja tahtliku töö tulemusena võib just see mõistmise element „puhta tööni“, s.t. maailma-protsessi filosoofilise mõistumiseni ja lõppkõneviõttes absoluutse Buddha tundmiseni, nirvaanani.

Ka keskendumise moment on igas, ka kõige lihtsamas teadmise antis. See on lihtsalt oma tähelepanu koondamine millelegi.

¹ Успенский, Фил. учене... lk. 44.

Tähelepamine on endasseevenemise kui erilise psühholoogilise elemendi lihtsaim vorm. Eriliste harjutuste trüüliga on võimalik tähelepamine arendada väga kõrgele tasemele. Sellega saavutatakse eriline seisund - tähelepamine objekt - ese või mõte, täidab kogu teadvuse ja surub välja kõik ülejäänud. See saavutatakse ühe pildi või mõtte püsivus. See on juba transi seisund.

Sääraste harjutuste kirjeldusi ja õpetusi võime rohkesti leida kogu budistlikus kirjanduses. Peaaegu kõik budistid on nende harjutustega rohkemal või vähemal määral tegelejad.

Ka Buddha Šakjamuni tegeles nende harjutustega teatud aeg oma tavalisest päevast¹. Need harjutused nimetatakse mõtte taltsutamiseks ehk joogadeks, nendega tegelejaid nimetatakse joogideks ehk joogatsarideks. Joogist ei ole aga budistlike nähtus vaid üld-indialik.

Joogid leidsid Indias ringi kama enne budismi tekkimist. Nii ei ole

¹ Успенский, Пут. journey... lk 46

mingit erisorti ega süsteemi. Igaüks
 joogidest tegeles harjutustega omaette või
 väga püüdnud arvu spilastega.
 kuid budismi süsteemis said joogad
 eritähenduse. Keskendumine muutub
 üheks vahendiks, mille abil on võimalik
 järk-järgult saavutada täplik maail-
 ma eluprotsessi rahunemine.

Üksikud elemendid ei funktsioneerigi enam
 ja kasvavad, näiteks viha, armastus
 jne. Seega on jooga budismi aspektist
 üks võimalus jõuda täpliku tšeni.

Keskendusharjutused, mille abil joogid-
 budistid jõuavad nirvanasse on väga
 mitmesugused. Kõige üldisemal kujul
 jaotatakse need harjutused nelja suurde
 põhiliseks:

1. karma-jooga
2. bhakti-jooga
3. djanana-jooga
4. radja-jooga

Karma-jooga on "vabanemise tee" tšõ,
 tegevuse abil. Bhakti-jooga on "vaba-
 nemise tee" armastuse, hingelise pühituse

¹ Бродов, Индуизмская философия нового
 времени, Москва 1967, л. 40.

ja rõõbluse läbi. Djanana-jooga on vabanemine teadmiste, teadaraamusest järele. Radja-jooga on "vabanemine" eetiliste, psühhiliste ja füüsiliste harjutuste abil.

Jooga on tänapäeval väga levinud nii Indias kui ka kaugel väljaspool seda. Jooga on muutunud budistidele üheks põhialuseks, kuigi ta on jäänud vaid vahendiks nirvaanani jõudmiseks.

Kui me vaatleme budismi filosoofia arengut ajaarvamise vahetusel Hiinaamade riigi territooriumil, siis püütakse näha kahe erineva ideoloogilise suunaga: hinajana ja mahajana'ga.

Hinajana.

Hinajana e. Väike Vanker¹ e. Väike Pääsemistee² e. kitsas Pääsemistee oli vanem ideoloogiline suund. Hinajana põhiprintsiibiks oli loobumine kõigist maistest hüvedest ja üldse sidemetest igameelse välisega. Hinajana aluseks on õpetus neljast põhast tõe³.

¹ The Age of Imperial Unity, Bombay 1968.

² Samas.

³ Baumeib, Bygguzr, no gorumur. lk 42.

Hinajana Buddha on veel pikka aega ainult kõrgem olend, kes on suutnud vabaneda maailmast ja väljunud ümbersündimiste ahelringist.¹ Buddha ei ole maailmavalitseja ega saa sellena ka pärast surma. Kuid inimest ei suuda päästa sansaarast² keegi ega miski, ei aita teda keegi niivaaanane. Inimene ei pea lootma jumalale, vaid peab kõik ise saavutama. Buddha ei ütanud jumalate olemasolu; kuid tema opletuse järgi ei suuda jumalad päästa inimest olemise kannatustest. Isegi jumalad ei ole nendest päästetud; nad alluvad sellesama sansaara ringlennise seadusele. Sellepärast seisab Buddha, inimene, kes on saavutanud valgustatuse, kõrgemat jumalaini.³ Kuid ka Buddha ise ei lunasta inimesi, ei vabasta neid ümbersündimise kannatustest ega vii niivaaanane; ta on ainult inimestele tõde kuulutanud, näidanud kätte õige tee; seda teed mööda peab iga inimene minema täiesti iseseisvalt.

¹ Baumeister, *Õygguzt, no puvamoc...* lk. 13.

² sansaara - ümbersündimiste ahel.

³ Tokarev, *Religioon maailma rahvaste ajaloos*, Tallinn 1969, lk 478.

Ühesenaaga niivaanas on Buddha vaid
Õpetaja ja jääb selleks ka surma jä-
rel.¹

Hinajana õpetuse raamipunkti on järe-
linult kõlbluse valdkond, inimese käitue-
misnormid. Mõistuste ja rüükaenuse
kaudu võib inimene jõuda tõe juurde,
leida õige pääsete ning järgides piha
õpetuse kärke, saavutada täiuslikkuse.

uus budismi tähtsamaid kärke on armas-
tus ja armulikkus kõigi elusolendite vas-
tu. Budism väeb ette, et nende vahel
ei tule vahet teha, rüütuda tuleb võrdse
heatahtlikkusega nii headesse kui kur-
jadesse inimestesse ja loomadesse. Ei tohi
mingil juhul taruda kurja kurjaga, sest
see läbi ei naosta kurja.

Varabudistliku filosoofia tunnetuslik
külg jäi utilitse külg'e es kaugele taha-
plaanile. See oli väga ähmane. Buddha
ei omistanud ise puhtmetafüüsilistele kü-
simustele mingi suurt tähtsust, ta pidas
kõige olulisemaks õige elutee jutlustamist.

¹ Baumeister, Bygguzur, no gormaner... .. lk 12.

Iga inimene¹, kes otsib pääsu maailma
 surjest, peab hoiduma eitavast ka-
 ritud väsimusi maailma olemusest,
 selle tekkimisest jms, ning sammuma
 mõnda etemääratud teed.

Sel põhjusel jäävadki budistliku filo-
 soofia paljud, isegi tähtsaimad väsimu-
 ed selgustuks.²

Budism eitab inimese hinge iktust, seda
 enam aga tema surematust. Psühhilise
 elu aluseks ei ole hing, vaid üksikud
 dharmad. (peamine tähendus budistli-
 kus filosoofias - "hingeliste omaduste kandja")
 Rosenberg väidab õigesti, et õpetus dhar-
 madest moodustab budistliku filosoofia
 aluse aluse.

Hinajanas me näeme Buddhaat kui
 kerjasmehena, kui kerjaste sekki rajajat.
 Karabudistliku sekki liikmeid nimetatakse
 bhikshu e. kerjaja.³ Kerjasmennad olid
 bhikshunid.⁴ Kerjaste sekki individuaal-
 ne jutlustamine ja subteliselt aeglase
 liikumise klastritesse sai võimalikuks

¹ Tokarev, Religion maailma ehvaste ajaloos,
 Tallinn 1969, lk 480.

² Позендер, Подневное бытие и его значение,
 lk. 233.

³ Baumeel, Гыггунь. . . . lk 19.

⁴ James lk 18

tänu India headale kliimatilistele
tingimustele. Rändjuttustajad - vennaskond-
lased unustasid oma tõde "sunnai-
dades ja teäärsete puude all"¹
Nad pidid leppima äärmiselt vähesega,
roquduse liikmetel ei lohtunud olla miin-
git vara peale litrat kollast värvi
väivate (kollane on Indias "sojaste" värv).
Nad sõid üsna kiire ja elatusid
annuandidest. Teine osa, kes ei loobu-
nud maisest elust - upasakad² - budismi
pooldajad, pidid kinni pidama viiest
reelest ja aitasid igati bhikkhu'rid.
Budistlik usupoetus lubas misuguste il-
malike vennaskondlaste demaršide, sest see
oli õpetusele otseseks toeks.
Mungaroguudustes valitres hea korraldus
ja range dissipliin. Kõrbed ei nõudnud
muri ega wallid ohvreid. Kõik see soo-
dustas budismi leviust. Varabudismi
juhtlauseks oli: "Kõik, mis on koosnõlas kwe
mõistusega ainult seda võib Buddha
õpetada."³ See on jäetud edasi

¹ Bacon, Bygguzur lk. 43.

² Tokar, Religion lk. 482.

³ Bacon, Bygguzur lk. 19.

arengus suurel võimalusel.

Mahajana.

Teine ideoloogiline suund on kõige lähedamini seotud Kusaani imperiumiga. Nimelt murim kusaanide valitseja kutsus kokku IV budistlike viimukogu umb. 100. a m. a. j. Sellel viimukogul sai uus suund, mahajana, staatistlikule olule.

Kui hinajana leidis välenduse praakriti keeles, siis mahajana põhialused antakse sanskriti keeles.¹

Kuid on selge, et mahajana areng ja tõus ei olnud hetkeline. Sellest ei ole see veel ühe tõlgitavana ka varabudismis. Kindla kupa sai mahajana aga alles I saj. m. a. j. Kaniška poolt korraldatud viimukogul, kus toimus tõhenevamine ja hinajana ja mahajana range piiritlemine ning eraldamine.

Hinajana pooldajad nõudsid budismi põhikirjast ranget kinnipidamist, pooldasid esialgse budismi dogmasid. Mahajana

¹ The Age of Imperial Unity, Bombay 1968, lk 373.

pooldejad aga emaldurid paljus Buddha
Tanjammi õpetusest.

Varasemad tekstid, mis sisaldavad maha-
jana aluseid on Prājñāpāramitā¹.

Esimered hiinakeelsed tõlked tehti umbes
148. n.a.j. Lökararshā poolt,² järelmull
originaal oli I saj. kasutusel.

Nagu märgib Tāranātha³, oli mahajana
teinud pärast kirikunõu suuri edusam-
me, nii et Kanisva poja ajal mahajana
õpetamine on juba tugevasti arenenud
ja et mitmesugused mahajana tekstid
"koostati nooremate munkade poolt, ilma
varemate vendade nõusunneta ja abita."⁴

Nii jõuame huvitavale faktile, et maha-
jana õpetus pärineb lõuna-Indiast
(Dakṣhiṇāpatha), sealt läks ta Idamaadene
ja saavutas õitsengu põhjaosas.⁵

Tāranātha kirjeldab Aṅga põliselanikke
Arhat Nanda't kui üht mahajana tun-
teimat levitajat. Mahajana rajajaks
peetakse vägapaistvat budistlikku usu-
teadlast Nagardžuna't. (I saj.)

¹ The Age of Imperial Unity, lk. 384.

² Samas,

³ Samas,

⁴ Samas,

⁵ Samas,

kille poolest erineb mahajana hinajana-
nast? Endine tavaline Õpetaja Buddha
muutub maailmavalitsejaks. Ta tõuseb
nagu elukõrguse kontrollijaks ja Pääst-
jaks. Viimane ongi peamine erinevus
naha vaadeldava ideoloogilise muu-
vahel. Nagu hinajana on mahajana
elu - kannatus, elu esmäku - elust ära-
minek, ümberründimise top, võimane.
Kuid need teha on see palju kergemaks.
Nii et ta on kättesaadav mitte ainult
eripühenduse läbi toimud muuadele, vaid
igale inimesele.

Enne oli iga inimese üksi oma teel võ-
imane, bodhisatvad - ümberründimised ei
aidanud madalamaid ega inimest, need
muutus bodhisatva kõrgemas pühaduses,
sai õiguse mueldada võimane, valis aga
vabatahtlikult teie te ja muutus inimes-
te vahelises aitajaks teel Täieline Rahu
poole¹ Tavaliselt peetakse bodhisatva-
id Buddha erinevates aegastetes.

Sellega muutus uduine õpetus võim-
-

¹ Korenoid, Tõyggugye, M 1965, lk 108.

nast palju suuremaks ja arusaadavamaks tavalisele inimesele.

Mahajana kannas juttustama aktiivset missioonitööd, oma vaarlaste õigese usku pööramise kohustust ja iga budisti pidavat enesetäiustamist mitmesuguste moorade omaduste tugevdamise teel nagu kannatus, hoolus, tarkus, rõõmus, heledus, pidev mõtisklus jne.

Jätk-järgult kannas arenenud Buddha kultus. Tema aius kannati rajama steupasid, templeid. Tekkis usujuttus, et Buddha Sanjamuni on vaid üks paljudest Buddha-dest. Viimaste hulka arvati ka teisi jumalaid. Buddhaide arv paisus lõpuks üsna suureks - ümni 1000 usujutist.¹ Neist kõige rohkem austatakse Buddha Sanjamunit, Adi-Buddhat - maailma loojat, Buddha-Amitabhat jne.

Peale Buddha said mahajanismis austusobjektideks bodhisatvad. Neist eriti austatakse Bodhisatva Avalokitešvarat.

Mahajana budismile oli viimaneast vähe.

¹Touarw. Religion... le 486.

teisel õpetus paradisis, mis esialgses budismis täiesti puudus. Paradisis on need hinged, kes peavad maa peal veel kord rehaskema, enne kui saavutavad niivaana.

Mahajanat ei saa midagi pidada „arenevud hindajana“. Ta on täiesti uute ideede, kontseptsioonide, uskude süntees.¹ Mahajana mungad erinevalt varabudistlikest olid koondunud juba surmaadadest ja teärselt puude alt kloostritesse ja kookastemplitesse, „mis hiljem üllatasid Idamaad oma suursuguse, hiilguse, rikkuse ja rahvarohkuse poolest.“² Tänu kloostritele hakkas mahajana rahva seas levima. Kloostrid muutusid budistlike kesuste võrval ka ilmalike teaduse ja kunstide kesusteks. Kloostrites õpiti usuteaduse kõrval veel meditsiini, grammatikat, muusikat, marga nõud teadusi, meteoroloogiat, tähtteadust jn.

Peamine argument hindajana poalt mahajana vastu oli see, et mahajana ei olnud

¹ Dutt, The Buddha and five after-centuries, London 1957

² Baumbach, Tsygguyev... lk 16.

uusivanjalikult seletatud Buddha poolt
ja et budismi ideaal, mis on igavikule
võitvaks, ei ole praegiline. Olid ju hi-
najana traditsioonid veel sügavasti juur-
dunud. Enamikes mahajana teostides on
tehtud natseid neid vallaletungge ümber
hinnata.¹ Üheks tähtsamaks kaitsjaks ja
üldse mahajana tõlgendajaks peetakse
Kamishua I kaasaregret Asvaghosha't.²
Mahajana kare aitas kaasa budismi
uue kultuse edasisele arenemisele kogu
Indias ja ka väljaspool selle piire.
Meie aja kolm esimest sajandit tähis-
tavad budismi laia levikut Aasiast
kuni Hiinani. Tähtis on ka see asjaolu,
et budism oli välismaiste valitsejate -
Kreeka, Partia, Sassa ja Kusani valitse-
jate patronaazi all (Eriti Kusani impe-
riumi puhul). Neil oli aga tihed side
Lääne ja Tsentraal-Aasiaga. Läbi ülal-
pool mainitud riikide, tungides suure
kõostu võrgule, tungis budism jär-
gult Hiinasse, Birmasse, Tseilonile ja

¹ The Age of Imperial Unity, le 388.

² Puri, Ideology and Religion in the Kushana epoch,
Dushanbe 1968, le 6.

teistesse Ida- ja Kagu-Aasia osades.

Nuures suurt lüditööd nimetati ka
veel suureks Budismiteeks.

Konservatiivsem budismi vorm - hinajana-
suures maades, mis olid oma kultuuri
ja sotsiaalse struktuuri poolest lähedased
Indiale: Tšilonil, Bismas, Indoneesias.

Mahajana aga levis India piiridest
kaugemale, maades, mis olid lähedased
Taanile ja Kesk-Aasiale.

II peatükk

Teiste kultuuride mõju
kõõsaani kultuurile.

Kõõsaani kultuur.

Kõõsaani kultuur on muutunud tänapäeva teadlaste - idakultuuride uurijate tähelepanu objektiks. Suurt huvi kõõsaani vastu äratas just see asjaolu, et kõõsaanide hiiglimpeeriumi territooriumil tegutsesid nummaliselt väga paljud täiesti erinevad kultuurid ja sealjuures impeeriumi erisades erinevates vahetõrudes, olenevalt ühe või teise kultuuri ja

religiooni domineerivast mõjust.

Nagu uspool juttu oli, muutus budism
uigi religiooniks ja seega oli India mõju
väga tugev. Kuid samas ei kuulatud,
mõnes kohas aga kumardati esijuma-
latena hellenistlikku, igaani või baktria
panteoni jumalaid. Briti hästi on eu-
kultuuride segunemine märgata kusaani-
de kunstis.

Kusaanide kultuuri puhul peab arves-
tama asjaolu, et kusaanid, kes välja-
paistva lingvisti V. A. Livšitsi arvates¹ elid
sakso - tohari hõimude rühmast, allu-
tades endale kesk-aasia alad, võtsid
üle baktria kule. Baktria pärisele põl-
leharijate kultuur oli kahtlemata pal-
ju kõrgem kui kusaani rändhõimul.

Selles küsimuses on siiski palju vaid-
levat ja V. A. Livšits loodab küsimust
lahendada uute arheoloogiliste ja epigraa-
filiste mälestusmärkide abil.²

Nüüsin rändrahvas leidis ust pärisele
põlleharijate arenevad klassiühiskonna

¹ B. A. Rubinn, Kusano - Indica, B. M. F. Innoventu-
verni Tsennetun Boemok, Bugatennu u. Upas,
Moskva 1964, lk 162.

² Inidikut vestlusest.

küllaltki keerulise majandusliku ja oma-
pärase kultuuriga. Edaspidine areng ba-
serus pärsite põlluharivate ja rändkar-
janarvatajate tihedale vastastikusel suht-
lemisel.

Kušaani imperiumis oli kasutusel nii
baktria, aramea, kreeka, pärsia kui ka
sküüdi keelte mitmesugused dialektid.
Herodotus I paigutab näiteks oma münti-
dele kõvasti kreeka keelse legendiga üha-
roosti kirjaga pealkirju. Kuid ilmselt üha-
roosti kiri ei oleud elujõuline, pärast
Kaniška aega ta kaob. Samal ajal
kaob tarvikuselt ka kreeka keel. Riiqiu-
lus saab baktria keel, mis idaraami
keeltest¹ Sellsese perioodi kuulub ka
nn. kušaani keel, mis kaib kreeka tähe-
liku alusel ja sisaldab 25 tähte (24 kree-
ka tähte ja üks lisamärk, mis tähistab
häälikut "š", mida kreeka keeles ei ole).
Mureas V.A. Livšitsi arvates ei saa veel
kindlalt öelda, kas kõikidel selle aja
mälestusmärkidel on kirjad ühes dia-

¹ Nabunnus, Cusano-Indica, lx. 161.

tekis¹ selle perioodi müntidel on näha
igatahes india ja türgi levinat².
Järgnevalt pean vaatama tähtsamate
kultuuride mõju ja panuseid kusaani
konglomeraatkultuuri.

Hellenistliku kultuuri mõju.

Kusaanid laiendasid oma im-
peeriumi suure ruuna alade valluta-
mise teel Kesk-Aasias ja Põhja-Indias.
Suga tehti lõpp kaardoonia Aleksandri
maailmareisile, mille langus algas juba
pärast tema surma.³ Hellenid-valitse-
jad asendati rändrahvaste vast päre-
nevale valitsejatega.

Ahhemeniididest ja kreeklastest valitsejad
lõid Kesk-Aasiasse ja Põhja-Indiasse
paljud Ida-Vahemere maadele omased
kombed, ettevõtetus ja harjumused.

Sidemed hellenistliku maailmaga olid
kusaanidel väga tihedad.

Roomast Kusaani impeeriumi viisid
kolm teed:⁴

Esimene neist oli suur siiditee, mis

¹ Kubruus, Cusano - Indica, lk 164.

² Samas, lk 165.

³ Смолухин, Ереванская Газета и Дневная Газета,
№ 1968, lk. 184.

⁴ Смолухин, Ереванская Газета... lk. 185.

Läns Hiinasse roomlaste tüüriast üle
Partia ja Baktria (läbi Baktria praalinn
Balhi). Teine tee oli merete roomlaste
Egiptusest kusaanide Indiame. Kolmas
tee oli stepitee Rooma valdustest Musta-
mere põhjast üle Volga alade ja
kaasaegse Kasahstani, Khorzumi ja teistesse
Kesk-Aasia piirkondadesse.

Nüüdis Rooma tootid jõudsid Indiame
ni vahetult mereteed mööda Egiptusest,
kui ka kuiva maad mööda üle kusaanide
Baktria ja üldse Kesk-Aasia.

Kesk-Aasia aga sai enamuse Rooma
päritoluga tootid kusaanide valdustest
Indias.

Hellenid toid kusaani imperiumi kreeka
ja rooma panteoni jumalad. Valitsejad
kujutasid oma müntidel Heliost, Selenat,
Heraklest jt. jumalusi.¹ Kujutavas kusa-
nis võeti üle kreeka- ja roomapäraseid
kujutamiseviiseid.² ühe valdistus eriti, sa-
muti figuuride asetus, poos jne.)

Sealjures töötati³ hellenistlike pärand

¹ Vt. I peatükki.

² Уварово Удмур, М 1969, lk 48.

³ Rowland, Roma and Gandhara, vol. 9, 1968, lk. 85.

ripümondades erinevalt läbi.

Hellenismi mõju võib eriti märgata arhitektuuris¹ ja kujutavas kunstis, kusjuures nii Kesk-Aasias kui Põhja-Indias iseenesvalt ja paralleelselt. Indias on selle näiteks Taxila mälestusmärgid, Baktrias näiteks Hattirajan.²

Kesk-Aasia kultuuride mõju.

Baktria andis kusaani impériumile keele. Kusaanide hiiglimpérium kannas välja just Baktria väikerügist. Selle aja mälestusmärkidel, eriti Indias, võime näha, kuidas see kusaani õnnenas ja üldse ülgis aasia mõju - riekus, "sküüdi mütsid", jm, eriti Juvavota (Kathura).

Kuid Baktria kultuuri kokkupuute tagajärg Indiaga oli peaaegu täielik indianiseerumine. Kui kusaani ladvik võttis üle lihtsalt vallutatud India alade kultuuri, siis Baktria keskus-tes toimusid palju keerulisemad kultuuride segunemise protsessid, vastastikkene

¹ Topurba, Куманская культура на территории Аравии, Тахмемана и Угури, АН СССР № 1968, к. 8.

² См. также, Ермаков А. ... к. 188.

mõju ja unte suundade areng.

Kahtlemata näis baktrialasi Indias ja indialasi näis Baktrias. Nende seas oli käsitöölisi ja kaupmehi, kuid enamuses olid nad süüsi ametnikud¹ ja sõdurid ning ka budismi munkad.

Vanade baktrialaste zoroastriism, kreemaneedoonia pantkoni jumalad, jureitide samanism jt kohalikud kultused ei vastanud enam kusaanide ladviku ideoloogilistele vajadustele.² Budism üha tugevnes. Baktrias on leitud hulgaliselt budismi kultuslike ehitisi: kusaanide ajast — Kurodzi, Surh-Kotal, Kara-tyse jt. Baktrias, eriti Toharistanis läksid budismi juured väga sügavale. Sellest piirkonnast võrsusid hiljem paljud muelsad teadlased ja usuteadlased.³

Ka kirjalinud allikad tõendavad seda osa, mida Toharistani elanikkond etendas budistliku doktriini väljatöötamisel ja levitamisel kusaanide ajal.

-
- ¹ Tarn, The Greeks in Bactria and India, Cambridge 1951, lk. 352.
 - ² Тухватов, Кусанское царство и зороастрийское учение, Динамика 1968/8, lk 10.
 - ³ Аевров, Наука Греков и Римлян о кушанской эпохе и культуре, Динамика 1968, lk 5.

Briti lewis süin budismi vaibhasina kod-
vond. Selle vooluonna traaktide esi-
mene tõlkija toharistani uulde oli uoha-
lin munk Dharmamitra Temejist.¹ Tema
kirjutatud on kommentaarid Vinajasarut-
le. Kuulus budismi usukadlane
Ghoshaka sündis samuti Toharistanis.
Ta koostas tõlitud kommentaarid Abhi-
dharmapitaka'le, mis viinutahi Skaniika
poalt võnuu vututud suurel viinuko-
gul.

Palju andsid baktialased ka budistlik-
ku arhitektuuris.² Näites Baktria bu-
distlikes templites laialt kasutatud ring-
koidoride süsteem, mis püüsid pühakut-
cella't - kolmest või neljast küljest.³ Tänu-
ne planeerimine on taveline kesk-Asias,
Iraanis, Lähis-Idas, kuid mitte varabu-
distlikes s.t. enneisaaiaegses arhitektu-
ris. Kara-kepa templi alusel võime
õelda, et vaadeldav arhitektuur on
tule just Baktriast.⁴

Välismõjude ja Baktria kultuuri segu-

¹ Litvinsky, Outline history of buddism in central
asia, Dushanbe 1968, lk 9.

² Храмов, Куманская культура... lk 5.

³ Ставицкий, Средняя Азия... lk 192.

⁴ Брик, Темука, Ставицкий, Кара-Тпене - Бугдунский пещер-
ный монастырь в Старом Термезе, М 1964 lk 8.

nemist tunnustavad ka monumentaal-de-
vocaliseeritud mälestusmärgid - Aitami fuis,
kolonnide kapiteelid, viitulepid, mis kuju-
tavad stone Buddha elust jn.

Urudes lähemalt Horezmi münte, võib
kinditada, et see püüand oli Kusaani
imperiumiga viisuhetes.

Nimelt suutis Horezmi jääda usgu un-
raani aja vältel suhteliselt iseseisvaks.

V. M. Masson isegi kahtleb¹ selles, kas Ho-
rezmi mündes täielikult Kusaani imperi-
umi mõõnise. Igal juhul Massoni arva-
tes ei olund rääkane alkaus kunigi tu-
gu ega vananestev. Horezmis ei ole ka
vinnvalt Baktriast budistlike mälestus-
mäne.²

Mis kõike seda tõendab? Esiteks umb.

I saj. e.m.a. lõpul või I saj. m.a.j. algul
lakkavad Horezmi valitsejad müntima
oma kõbeminte, sealjuures ei ole mün-
tidel märgata kusaani mõju - ei kuju-
ture tüüpides, kirjade paigutuses ega
kaalu standardites.³

¹ Masson, Empire marchande ropogob, M 1966, lk. 143.

² Masson, Kopezje u Kyzylasur, EB n° 17, 1966 lk. 80.

³ Samas, lk 82.

Vastupididi, kušaani mündinduselle, mis rajas
nes nullal, olid Horezmis hõbemündid.
Neil kujutati ka Horezmi dünastia vappi,
mitte aga kušaanide tangat. Lisaks
kõigele, enamuse Horezmit leitud münti-
del on märgata ülemüntimise jälg — Ho-
rezmi dünastia vapp. Kusnil mujal ei
ole leitud kušaani münte, mis nii jul-
tunud kombel olensid ümber münditud.
See kõik näitab, et Horezmi¹ valitsejad
ei alnud naugeltki nii alandlikud, kui
kisk püruondade omad.

Kõik Kesk-Aasia püruonnad etendasid
tähtsat osa kušaani kultuuri kujune-
misel. Kušaani kultuuri mõju on aga
ka omavõrdselt märgata Kesk-Aasia vara-
keskaegsete mälestusmärkide juures.

Kušaani traditsiooni säilimisele Kesk-
Aasias aitavad kaasa muidegi kindlad
üldajaloolised faktorid, kuid oraliselt
ka pävilussidenud, mis eksisteerisid va-
ranemaegsete viestijate mõjukate pere-
võndade ja kušaani dünastia vahel.

¹ Птолемей, Древний Хорезм, и 1948, с. 18.
Птолемей, По египет древнехорезменскому субмузаву,
М-Л 1948, с. 43.

Reaal juhtudel lubavad varakusaegsed
näituskümnärid meil täita valgeid laine
küsaani perioodi kunstis Kesk-Asias.
Peame arvestama, et see Kesk-Asias
allus küsaani kultuur mitmetele välis-
mõjudele, eriti hellenistlike maade omale,
samuti India ja Iraani mõjudele.
Selle vaatanata võib arvata, et Kesk-
Asia kultuur, eriti kunsti omajärgsed
jooned (enne araablaste vallutusi) kuju-
sid kohalike traditsioonide reeglipa-
rase arengu tulemusena, millele
omakorda pani kõige tugevama ja
tunnetatavama aluse küsaani kultuur.¹
Nüüd aja esimestel sajanditel levis Kesk-
Asias budism suure lainena. Kesk-
Asia lõunaosas levis aga põhiliselt uus
budismi uulund - vaibharina uulund
Iraani kultuuri mõju.

Kõige täiuslikumad andmed
Iraani mõjust Küsaani imperiumi
kultuurile saame memismaatikast.
Arhitektuuri ja kujutava kunsti mäles-

¹ Боненский, Куманское искусство в ранне-
средневековой искусстве, Кавказог восток-
и "Культура и искусство Средней Азии
в куманскую эпоху", Ленинград 1968, в. 54.

lusmärgid kušaaside ajast on enamasti hä-
vinud. Need, mis mingil määral on säilu-
nud, kannavad endas tegelikult kultuuride
segunemise jälgi, kust on juba raske väga
lugeeda, misugune stiili joon millisele
aega või kultuuri kuulub. Müntide kollent-
sioon lubab aga küllalt täpselt selgita-
da, misuguseid jumalaid kummardasid
kušaamid ja mille alluvad rahvad, misu-
guse põhikultuuri pantsoni nad kuulsid
ja kuidas neid sehi teiste kultuuride
jumalatega (igal rahval on ju oma peaju-
mal, viljakuse jumal, surmajumal ju.)
ja kuidas need omaks võeti. [Tahvid $\overline{\text{IV}}$, $\overline{\text{VII}}$, $\overline{\text{VIII}}$, $\overline{\text{IX}}$]
Kanišua ja Kuvušua ^{müntidel} domineerivadki
iraani jumalad. Need mündid näita-
vad, millised alid kušaani valitseva
ladviku religioosed tõekspidamised, eel-
kõige käsitlised need uskumused sügivoim-
use kooriat¹. Kuid kuna budism
oli „ainune organiseeritud religioon, mis
tõi kulture unjuresed“,² siis iraani
jumalad esinevad mingil määral

¹ Rosenfield, The Dynastic Arts... lk 43.

² Samas, lk. 74.

täiendusena budismi religioonile.¹ Iraani
jumalusi seotakse budismi omadega.
Üks kõige tähtsamaid jumalaid kušaa-
nide müütidel on Ardoxšo koos Na-
naiga. See oli külluse printsiibi naise-
liku vahetus, ning neid vahte - Ardoxšot
ja Nana't peab vaatama koos. Ardoxšol
on tavaliselt kaks küllusesarv ja kroon.
J. N. Rosenfeldi arvates jumalannade
pools tulebki hellestlikust Tyehae'st
või Demetrist (neid nimetatakseid kušaa-
nide Indo-Kreeka ja Saka eluajad.)
Indianiseerumisel muutus vaadeldav
kušip india jumalannaks Sri-Lakšmī'ks.
Muuseumis esineb nimi Ardoxšo ainult
kušaanil müütidel ja selle identifitseerimise
on tekitanud teadlastele seni pal-
ju raskusi.

Teadlaste seas on kaks soolnonda. Gri-
mest esindab H. W. Bailey², kes seab Ardox-
šot Vana-Pärsia Rtiš) vahvi'ga, Avesti
A(zi)šī-Oaxšo'ga ja tõlgitseb teda kui
Saaturit või Tasu Geniust, kes loob fae-

¹ Rosenfeld, lk 73.

² James,

valikuks tarmust. Teise kolmnanna esinde-
ja Janos Harmatta peab ardoxhoit ko-
kalikuus Ide-Teani vee ja niisuse ju-
malannaks.

Nana on üks tähtsamaid jumalusi Ka-
niša ja Huviška müntidel. Nimi on sellel
jumalannal arenenud vanast mesopo-
taamia jumalanna Sunana-İstari kul-
turst. Temaga on tavaliselt kaasas
planeeti Venust kehastav jumalanna, kui
saatuse etteandutaja. Pärsia pantoonis
on Sunana-İstariina kujutatud Astar-
teit. Hellenistlikus traditsioonis võib
Sunana-İstari'i seostada Artemisega.

Huviška müntidel ongi ta kujutatud
Artemise rõivais ja poosis: ta laseb
parajasti vibust.

İnanat või Nana't on seostatud ka
hindu pantooni Parvati'ga. (Parvati
- İiva abikaasa).

Lisaks kõigile eelnenud seosteile on
Nana's leitud ühiseid jooni ka Egipt-
use pantooni jumalanna İsisega.

Igal juhul on "võim" Ardoxho ja Nana vahel jaotatud nii, et esimene on vastutav poliitiliste, dünastiliste ja rahvuslike sündmuste käigus, teine - looduslike asjaolude mõttes: vihm, rikkalikud saagid, hea korjamine, ja päike.

Huvitav on märkida, et puht-iraani jumalanna Anahitale on antud mõlemad funktsioonid.¹ Vaadeldud jumalannade funktsioon on lähedane kreeka Tychele, Rooma Fortunale ja India Sri-Laxmi omale.

Ashaiixho - "kõige parema töö" - surma jumal. Töö kehastus õiglaste inimeste jaoks. Vahetajaja inimeste ja jumalate vahel. Ephaiistos (kreeka pantoon) - Atar (iraani pantoon). Tule personifikatsioon ja ühtlasi kuningliku au täiuslik allikas (kavaem khvarno - sanskr. n.) Iraanis on Atar täisõiguslik jumal, taevane usuhoidja. Tänaes sama Hephaistos, seda võib kindlalt võrrelda Kaniška Ephaiistose tüübiga. Kehalt vigane, vaimult röövel.²

¹ Rosenfield, lk 45.

² Gamas.

Erakilo - kahtlemata hellenistiline Herak-
lese iraani kuju. Kujutusest võib seda
sarnuti välja lugeda: äärmiselt musku-
laturne alasti kuju toetub parema käe-
ga sõjamiale, üle vasaku randme on
visatud lõvinahk ja käes on õun.
Küsaaside müntidel alus Erakilo mee-
nitab väga Mathura Heraklest. See
näitab J. M. Rosenfeldi arvates, et saadil-
dav kreeka pooljumal, kelle kultus oli
laialt levinud Lääne- ja Kesk-Asias
hellenistlikul ja Rooma ajal, imporditi
mitte otse hellenistlikust maailmast, vaid
Lääne-Asiast.¹ Erakilo kujutas ja ke-
hastas meheliku jõudu ja vaprust.

Dwaapo - Neptun (kreeka pantion)

Maseno - sõjajumal - Kartikeya või Suanda
(hindu sõjajumal)

Mao - kuujumal, sõjanuse kehastus. Lää-
ne-Asia kuujumalannast erineb soo po-
lest.

Miuro - päikesejumal. Vana Indo-Iraani
päikesenimiga Mithra või Mitra. Niini

¹ Rosenfeld, ... lk 47.

kuisaanide pantoonis sarnane na pah-
lavi Mihr'iga.

Mozdogano - Iraani zoroastriistui juma-
lus. Tawa, maa ja uõige elusa looja.
Rinus jumal, kes on kuisaanide uumus-
maalinus kujutatud hobuse seljas¹.

Sarnasus India Nansi-ustami või Pisha-
pur'iga. On tunda na Egiptuse mõju².

Oado - tulejumal. Sama, mis avesti Vita.
Uruti, et tule toob jõuust.

Oanindo - tähe jumalanna. Tuletatud
ilmselt klassikaliseist Nike'ist.

Elios - päikesejumal. Niimi on pärit
keltneistlinust panteonist. Väga sarnane
tiros tüübile. Huvitav on mäenüda,
et hilisema perioodi india teust, Bha-
vishya-purana, nimetab päikesejumalad
(harilikult Suria) Heli ja tema viini
Heliloka.³

Boddo - Buddha. Esimene vaidlematu
Buddha kujutis kuisaani mündil. Leiti
eliwaariunust Ahin-posthi stupas
Jeläläbādīs.⁴ Peale selle jumaluse

¹ Rosenfield, ... lk. 74.

² Samas.

³ Samas, ... lk. 79.

⁴ Samas, ... lk. 81.

on Kanišua müntidel kujutatud Buddha-
na Iraani Sakamanoosdo'na ja Bago-
oosdo'na. Viimase istumisvõis on tüüpiline
Buddhale¹. (Sanskriti keeles on selle juma-
la nimi Bāghavat).

J.M. Rosenfield annab suure hulga mit-
mesuguseid kusaani imperiumi pantio-
ni kuulvaid iraani jumalusi, kellede
hulgast paljud on lihtsalt tulutatud teis-
te kultuuride jumalatest. Teinivad vas-
tavalult mitmenimelised üldkusaani ju-
malad, mis nehistavad eriühendades
eri nimede all ühte ja sama jumaliuku
vaimu.

Näiteks Miro-Helios, Nana-Nanaria-
Artemis, Sennana-Sitar-Astarte-Parvati-
-Isis, Loaspo-Neptun, Mao-Selene jne.
Sealjures kujutades neid jumalusi, kasu-
tavad kusaanid võrge sagedamini süsni
klassikalist vormi. Brandis võivad alle-
said jumalused, kelle algupju tulib budis-
mist (näiteks Begovoosdo)
Need jumalused esinevad võin kusaani

¹ Rosenfield, ... lk 81.

impeeriumi perioodi kuuluvatel müntidel. Tavaliselt kujutatakse valitsejat vastava jumaluse ja sellest võib väga lüheda, misugused jumalused, misuguse valitsaja ajal rohkem hinnas alid.

Vina Kadfisi ja Vasudeva müntidel on näitus kujutatud ainult Šiva.

Lanišna ja Huvišna müntidel aga väga laialdane panteon, mis tunnistab, et kahe viimase valitsaja ususalivus oli eriti lai.

Zoroastriismi jumalate erilist nummardamisest andmeid ei ole¹, mis müntidel on kujutatud mõned iseeni jumalused, mida zoroastriismis nummardati.

Nend on aga kujutatud üldiselt jumalustena.

India kultuuri mõju.

II saj. e.m.a. kuni I saj. m.a.j. tutvustasid need valitsejad painseid maaharjaid Kesk-Aasia jõgedevahemikul, Afganistanis ja Põhja-Indias Euroaasia steppide rändarjajaksvalajate

¹ Зинкман, С. Юманское царство во время ранне-веков гандхары, 1965, л. 14.

kultuurisaavutustega. (näiteks selvestuse
osas¹)

Selle etapi iseloomulikumus joonuks ali-
see, et india mõju veel ei ole, vähe-
masti ei kinnita seda arheoloogiline
linnaterjal. Võimalik², et Põhja-Indiat
asustanud rändhõimud, alles regulaarses
Heska-Asia hõimudega ja na realt pärit,
olid seostatud liinuna India põhjapoolse
ja selle tõttu katkestatud sidemed indise
aegadega. Põhjuseks võis olla näiteks sõda
eri hõimude vahel.

Suuretohtu toimus vaadeldaval perioodil
poliitiline ja kultuuriline mõju võib
ainult ühes munas - Heska-Asiast
Gindukusist tõnnase³. Samal ajal toi-
mus Heska-Asia ja Põhja-India piirerand-
dades tugev idavahemeremaade (eriti
hellenistlike) kultuuri ja kunstitraditii-
oonide omausvõtmise ja loominguiline
imber töötamine.

kuuni I saj. m.a.j. Indiast kutsaani impee.

¹ Enabuceni, *Средняя Азия и Древний Улус*, lk. 186.

² Samas, lk. 188.

³ Coldman, *India under the Kushanas* by B.N. Puri,
JAOS, vol. 89, No 2, 1969. lk. 18.

riigi territooriumile tõsiselt arves-
tatavat mõju ei olnud.

India kultuuri mõju kusaanide riigile
võib vaadelda alles seos budismi lev-
ikuga, juurdumisega ja domineerimisega
riigisunde seas.

Kui teisi jumalaid austati sama laialt
ja vabalt, inka lähedamini tekkis alu-
kord, mis mitte või teist hakatakse kuju-
tama Buddha kaaskonnas, või tema pool-
le palvetamas. Nii imperiumi kerkimise-
vad stupad, templid ja kloostrid.

Just nimelt siin, kusaani imperiumis,
toimub budismi muutumine üheks maailma-
ilmareligioosiks, mis hiljem levib kogu
Aasias. Kusaani kunst muutub sillaks¹
Baktria kunstipärandi ja India Gupta-
de aja rahvusliku kunsti vahel.

Sama ühendab ta aga endas hellenist-
liku ja kohaliku traditsiooni.²
Kõrs budismiga levis ka india ilma-
liku teadus, seda just kloostrite kaudu.

¹ Zeinans, Kysanuse vapuko... lk 2.

² Vogel, "The relation between the Art of India and
Java, The influences of Indian Art", London, 1915,
ex. 13.

Sama aja võtis India üle Kusaani
impeeriumi nende hellenistlikke, iraani,
bactria jt. mõjurid.

Siis võeti juurde budismi mõju Kusaa-
ni riigis, näitab kasvõi Kara-tye noobas-
klooster, õigemini selle varemed.

Siis arvestada mündileide, siis ehitati
Kara-tye kamiska ajal¹ suures sun-
te ehituse püstitatamine nõudis vahtli-
mata tohutut jõu- ja ajakulu, samuti
suure ülalpidamine pika aja jooksul raha-
kulu. See kõik oli mõeldav vaid Kusaa-
ni linnavalituse otsusel loetud või vä-
hemalt juurde maksitud. Kara-tye
oli Kusaaani linna Termez; vahetus lähed-
uses.² Siis arvestada, et Termez oli Balhist-
-Kusaani impeeriumi pealinnast mõigest
40 km kaugusel³, siis on selge et Termez
linnaisade poliitiline budistlik Kara-tye
templi suhtes pidi otseselt peegeldama⁴
Kusaani impeeriumi valitsusliku suhtumist

¹ Enabuceni, *Средняя Азия и Древняя Уганда*,
lk. 193

² Enabuceni, *Тыггүтүкүмө нарманыкы б Средине*
Азия, 1968, lk 32.

³ Sama.

⁴ Savinoy, *Kara-tye and Questions of the History and*
Culture of Kushan Bactria, Dushanbe, 1968, lk 18.

Budismi.

Budismi levimuga kaasnes ka nende tead-
miste ja kunstide levik, mis olid unju-
nenud ajaarvamise vahetusel India
budistlikes riigimondades. Koobastemp-
like traditsioon on loodud vahelmate
Indiast. Samuti budistlike kultuseemete
fragmendid: lootos, reliivaariumid,¹ tsatrad²
jne. Samuti on Kana-tyse riinelt lei-
tud kirja fragmendid,³ et mis näitavad,
et vanaaegade ajal olid kasutusel sansk-
riti ja india keeled.

¹ reliivaarium - anum pühade näilmete jaoks, ka
väike ehitis samas otstarbes.

² tsatra - lehvik tempade ja reliivaariumide typos

³ Swandannar, Epigraphic Notes and Questions, XII,
The Taxila Crawl Inscriptions of the year 138, 1916,
le 37.

III peatükk

Gandhara kunst.

Gandhara koolkond

Gandhara koolkonna formu-
rumise algperiood oli seotud erinevate
rahvaste kumuliste vastastikeste mõjute-
tega.

Oma algstaadiumis paistis Gandhara kunst
silma eklektilisuse ja ametlike tehnikate
maitse pugeldamisega. Kuid mida rohkem
arenes Gandhara koolkond, seda rikkam-
maks ja omapäolisemaks muutus. Ta ühen-
das hellenistliku kunsti elavuse ja rõõm-
idamaade kunsti aegluse ja rüütsuguse-

sega¹

Tähtis koht Gandhara kunstis oli Buddha
ikonograafilisel kujutamisel uljedidel ja
ümarskulptuuris, samuti ka kusaani va-
litsejate ringkondade esindajate ja valit-
sejate portreeskulptuuridel. [Tahvel I, Tahvel II]
Kusaanide valitsejad, alles pimestatud Roo-
ma imperiumi hiilgusest, püüdsid kõiges
seda jälgendada ja kui võimalik ka üle-
tumbata.

Kaniska hakkas aktiivselt ehitama, eriti
oma uues pealinnas Purushapuris (praegu-
ne Peshavar). Sellele perioodi kuuluvad
mitmete suurte templite, alsestite ja
stupaade ehitamine. Kaniska püstitas
oma pealinnas kolossaalse 200m kõrguse
kuni Buddha auks, mis rabas naasaj-
seid oma monumentaalsuse, suursugu-
suse ja kammastavalt rikkaliku deko-
rativse kaunistusega. Seda ehitust peeti
ükses Aasia imeks.

Kusaanide valitsejaid ei rahuldanud
kohalikud meistrid, Nad kutsusid rooma

¹ Kассон, Empire macedon ropogob, lk 144.

kunstnike ja skulptoreid, sundides kohalike meistreid neid jälgidama ja nendelt õppima. Nii põrandid, kokku, segunemised ja arenemised Gandharas erinevad ideelised ja kunstilised kujutlused, maitset, tehnikad, maneerid — nii kohalikud: india, keskaasia, ivaani, kui ka ristitud, Vahemere maade meistrite omad.

Sealjures peab arvestama asjaolu, et võiks need meistrid töötanud koos kusaani imperaatorite tellimuste kallal just sellisel territooriumil, kus võisid veel säilunud olla kreeka kolonistide mingid kunstitraditsioonid ja mälestusmärgid III sajandist e.m.a., mil nad siia kolooniaid rajasid.

Seepärast ei ole ka ime, et algul tekkisid, kunstis esentilised vormid — india Buddha kujutab eiktuses, mis väga sarnanes kreeka hünnaeriale või rooma imperaatori loogale, ning lisaks veel sageli asetati postamendile, millel olid kujutatud kentaurid, härlonid, allared ja keskaasialikud demokraatimotiivid. Näiteks „Sicnapi stupa“ (I saj e.m.a.) võib leida üllatavalt mitmekesiste motiiv-

vide regu: korintose sambad, india tsaitja
kaar, toraani väravad, uuea kolmnurkne
frontoon, akhemeniidised nišid, iraani pära-
ne tulealtar ja lõpus müüdi päritoluga
nahkealase kotka figuur.¹

Diskussiooni Gandhara kunsti probleemi-
de üle on ammu tekkinud nii kunsti-
ajaloolased, filoloogid, ajaloolased, arheolo-
gid kui ka muusikaajaloolased. Siid sellega
ei ole jõutud ühisele arvamusele, pigem
vastupididi, kontseptsioonide arv on suure-
nenud.

Selgus, et Gandhara kunsti loojad töota-
sid välja mitmed printsiibid ja kaanonid,
mida arestasid edaspidi sajandite väl-
tel India, Tiibeti, Kesk-Aasia, Triloni, Indo-
nesia, Hiina, Jaapani jt. maade skulptuurid
ja kunstnikud, kus kunagi budism on levinud.
Gandhara kunstnikud olid esimesed, kes
kujutasid Buddha inimesena.² Varasem kuju-
tati Buddha vaid sümbolina: ratas, puu-
leht jne.

Gandhara kunstnikud loodud Buddha³

¹ Kopurkara, Сопровуща индийского искусства, М 1966, с. 46.

² Samas, lk 80.

³ Burchard, The Western Aspect of the Gandhara Sculpture
PISA 1945, c. 15.

kujud on tänapäevani jäänud budist-
likus kunstis esunujudes. [Tahvel II]

Vaatamata aga gandhara kunsti mä-
lestusmärgide rõhkule on põhiline osa
neist dateerimata. Vaid mõned sulp-
tuurid ja reljeefid omavad kindlat koh-
ta kronoloogias. Enamus mälestusmär-
kidest dateeritakse uurijate poolt stiili
järgi, mis ei välista vigu materjali datee-
rimisel.

Gandhara kunsti varasemad näidised
kuuluvad I saj. II poole e.m.a. kuni I saj. m.a.j.

Nend on põhiliselt Buddha kiviskulptuur-
id ja mitmesuguste ulikvaariumide reljeefid.

Gandhara reljeefid ja skulptuurid
on budismi legendide ja Buddha elu-
gude - dzatakade väljendusena. Igal pool
on kesksena kujus Buddha, kes on kuju-
tatud ka alasti suuremana ja ei plaanil.

Väga tihti kujutatakse ühel reljeefil mi-
tut stseeni. Iseloomulik on tegelaskuju
rõhk. Kuid vaatamata välisele ulukuh-
jalele on suudetud säilitada komposit-
siooni puhtus ja iga tegelaskuju psühho-

loogilise elamise väljendus. Buddha asend
ali nüll kanoniseeritud - alati üliinimliku
vahu paaris. Kõigi tiste tegelaskujude žesti-
des, asendites ja miimikas võib aqa väga
lugeda laialdast tunnet ganemat, mis on
edasi antud hõnemastava realismiga. [Tahvel XXI A, B.]

Naqa juba öeldud, on gandhara kunsti teksi-
mise ja kujunemise küsimus esile tuues
kõige rohkem mitmesuguseid kontseptsioone.

Kuna selles kunstis võime näha mitmete
kunstide tunnuseid (nii Indiast, Vahemere maa-
dest, Iraanist, kui ka kohalikest kultuuridest)
siis on raske määrata, milline kunst on
olnud vaadeldava raskonna põhilisem mõ-
jutaja.

Kesk-Aasia mõju väljendus selkõige skulp-
tuuride väga eredas värvikattes. Kõmbeis oli
katta ka kiviskulptuurid ehkuse rohkeid
ga, mis kaeti omakorda värviga ja kullaga.
Keha värviti tavaliselt roosa-terakota värviga,
toonitades mina ja sujuoni tumepunaste
joontega. Silmad tehti tumepunaste. Riieku-
ses erines pimestav-ärcavaid siniseid, roheline;

oranže toone.

Vajadus budistlike skulptuuride järgi aja
kasvas pidevalt ja seda ei saanud enam
rahuldada kiviskulptuurid, kuna need nõud-
sid suurt töökuulu ja suuremat töötlemis-
tehnikat. Ilmselt selle tõttu (ja võimaliku-
st ka kesk-Aasia mõjude tõttu) areneb palju
odavam ja kiirem skulptuuride valmis-
tamise viis, nimelt keraami skulptuure
tegema savist, kipsist ja alabastrist.

Hämmastav on asjaolu, et skulptuurid, mis
oliid valmistatud säärestest mittewastupidav-
atest materjalidest ja veel kiiglamisõetme-
tega, näilisid suhteliselt hästi.

Suurte skulptuuride püstitamiseks kasuta-
ti puitkarkasse, alabastriskulptuuride pu-
hul aga laoti karkas kivist ja vooliti
riidvoldid, näo- ja kehavormid alabastrist.
Skulptuuride pead valmistati eraldi ja
monteeriti hiljem külge.

Lääraane massproduktioon, mis küll rohe-
leidis tarbijaid, ei saanud loomulikult
silma paista erilise kunstilise taseme kõr-
gusega.

Gandhara kunsti loomingu üldväärtus ei peitugi niivõrd kunstilises tasemes, vaid selles, et saadildaval perioodil gandhara kunst rikastus mitmete uute ideede ja kunstivõtete ga, mis liidsid neis väljenduse.

Hilis-Rooma mõjul tekkis uus žanr india skulptuuris — portreeskulptuur. Gandhara kunst on jätnud mitmeid väga eredaid erinevate rahvuste ja ühiskonnakultide esindajate portreeskulptuure.

Massistseene kujutamisel säilib seaduspärasusena india pärase frakturing, mida iseloomustab kujutatud figuride kompositsiooni, liigutuse ja pooside loomulikkus.

Ka enamikule bodisatvaid kujutavatele skulptuuridele on omane realistlik frakturing.

Huvitav on märkida, et bodisatvatena kujutatavate liiki tavalisi inimesi: küllalt hirsidaid ja kangeltki mitte tolle aja ilusideaalidele vastavaid figure. Kõige enam sarnanesid nad küll jõukate kaupmeestega.

Võimalik, et sünnaste seas oli kunstimeetseid ja neil olid peaaegu nad ka bodisatvate

pühase ritta.¹ [Tahvel V]

Shuid Gandhara kunsti peamine väärtus ei seisne süski ka mitte tema realistlikus materjali käsitleuses. Vahemeremaade kunstiliste mõjude ja kohalike traditsioonide segu mis, täiennemise ja arenemise tulemusena, ründis ideaalse inimese uus tüüp kunstis. Tema suurus seisnes erinevalt veeka idealist mitte niivõrd füüsilises ilus, niivõrd rünnemise tahkjoon väljenduses, üllas segamatuse rahus ja keskendumises, võikevõitlas psühhilises rünnuses.

Vaim võitis uha, ning inimkeha kujutati verge ja peaaegu vaalubena. „Muskulatuur oli pidebuid sügavale ümaralt modelleeritud keha pinna alla, kõik lihased alid lödvad“² Säärane inimfiguuri fraktsioon võis kujuneda ainult Indias, kus rahva seas olid tugevasti juurdunud joogide õpetuse alused. [Tahvel III]

Suurima loium osalises sai Buddha rünnu istuvas (nn. lootosiste) asendis lootosel, pööratuna oma rünnamaarilma ja

¹ Копуская, Сопровождающая унгуичкова уккысэмба, Москва 1966, lk. 81.

² Samas, lk. 83.

andunud mõtisklustele ja palvetele, pool-
sulatud silmade ja salapärase, vaevumärge-
tava naeratusega huulil. Tähtsane uuju
lakkab lehma ja nõudub India suulp-
teuris veel 300 aasta jooksul. Rahjuus
on meieni jõudnud vaid vähesed veist ja
võimalik, et mitte kõige paremad selle
tüübi variandid. Parimaks näidetest
loetakse Sarnathist pärinevat uuju¹, mi-
da dateeritakse V sajandi lõpu või VI sa-
jandi algusega. Sellest aja edaspidi lä-
hemalt.

Peab märkima, et india kunsti arengune
ei jätunud gandhara koolkond eriti sügavat
jälge, see arenes omasoodu edasi. Selles
suhtes on iseloomulik näiteks Tšiloni kunst²,
ja eriti Mathura kunsti koolkond, mis
arenes paralleelselt gandhara koolkonnaga.
Mathuras³, kus budismiga nõvuti jätvasid
oma arengut teised religioonid — brahma-
nism, džainism — jäid kunstis tähtsate ko-
hale rahvuslikud mütoloogiliste kangelas-
te ja jumaluste kujud (jansid, jansid, nagad, jt.)

¹ Kopuskara, Kupobuusa... lk. 74.

² Mode, Die buddhistische Plastik Seylons,
Leipzig 1963, lk. 8.

³ Büchler, New Yaina Inscriptions from Mathura, EI,
vol. 49, 1896, lk. 84.

Creedad, igapäevased iseloomud avalduvad kõige selgemini terranota plastikas! Terranota vanimaid näidiseid on leitud Mohendžo-Daros, Harappas, Sindhis, Beludžistanis. Suurem terranotade hulk kuulub ajavahemikku III saj. e.m.a. kuni VI saj. m.a.j. Neis massilistes ja rahvale rõhkenud kättesaadavates kunstiteostes võis kunstnik, kuna ta ei olnud seotud mingite otseste ega tõsisemate nõustustega, kujutada vahetult inimesi oma lähedast ümbrusest kõrvuti fantastiliste loomadega.

Meieni jõudnud terranotaukjude temaatiline on väga laialdane: kentaurid, muusiaunid, armastajapaarid, naisfiguurid jne.

Kaheldumata kõige huvitavamad on need, mis kujutavad tavalisi inimesi, need on eriti realistlikud. Kahjuks on võimalik taastada vähesete jälgede põhjal kujuneste algset värvust. Ilmselt värviti kulunud ja silmad mustaks, huuled ja riietuseseimed purpurpunaseks, jne.

Mis puudub kütäani kultuuri arhitektuurilistesse mälestusmäekidesse, siis suurimat

1. Vogel, La sculptures de Mathura, "Ann. Asiatique", t. XV, Paris 1964, lk. 54.

huvi pakuvad just Toprak-kale, Kara-Tepe, Surh-kotal ja teised. Neil kõrgil on täpselt välja töötatud arhitektuuriline plaan. Ruumide rõhnus ja paigutus annab tunnistust luksuslikust elust nendes linnades ja templites.

Gandhara terrakota.

Võtame veelgi lähema vaatluse alla selle enamlevinud liidude liigi (muidugi on valdavas enamuses tegemist vaid fragmendidega). Kohalikud meistrid võtavad üle hellenistliku kunsti raamistikud ja ka esteetilised väärtused. Antud juhul oli tegemist piisiplastikaga, massilise loodanguga, mida ei mõjutanud valitsejate erisoonid, tellimised ja piirangud. See oli just kunst, mis väljendas meistrite endi väärtusi ja maitset. See tõlku annab nende uurimine ja võrdlemine kõige parema ilvaate kohaliku meisterkonna kohnemisastmest võrrele kunstile ja teiste rahvaste religioossete ja esteetiliste väärtuste kunsti simepsõimimise variantidest.

Näitena [Tahvel X A], Noor, piirgune, pehmelt voolitud nägu sügaval asetsevate silmade,

siege nina ja puuntis huultega. Nägu on mõtlik. Peas on antiikset viivrit meenutav peakate. On tunda tugevat hellenismi mõju. Täiesti terrakotatüüpi tuntakse kesk-aasia kunstis juba III-II saj. e.m.a.¹

Või siis kumbrate süraamias loodud nina- ja Arelusa kujutusele sarnane terrakota nina- ja keele uduva juustekrooniga. [Tahvel X B]

Sama alatoon (võibolla vaid mõtlikum ja pisut suurem näoline) on ka järgmises fragmendis. [Tahvel XI A] Üksidena väänlevad juuksed jätavad gorgo mulje, kuid näol on sama malbus ja kurbus. Nina lamendub sel kujusel on tingitud ilmselt ebaõnnestunud vormist.

Kuid samas, millise hämmastava realismiga on kunstnik muutnud edasi anda vanade nägu. [Tahvel XI B]. Ilme on traagiline ja nagu paluu, samal ajal aga leplik ja alistuv. Näol on väga rikas valguse ja varju mäng, silmad on sügavale langevad, põsesarnad ja kulmukaared tulevad reetõtte eriti esile, samuti esileulatu löng. Kõik see jätab mulje muuldvanast

¹ Nerheim. Central Asian Ceroplastic Schools of the Kushan Period, Abstracts of Papers by Soviet Scholars, Dushanbe, 1968, lk. 24.

naisest, kes on elus palju näinud ja kes nüüd on juba muutunud ükskõiguseks valu ja üldse roogu välisilma vastu. Selles näos on peegeldunud ka kunstniku filosoofiline juhtumõte - kõik me saame kunagi nii vanaks ja abivajavaks. Kahtlemata on see nägu loodud elava näite, reaalse inimese järgi. Sama võime öelda ka askeedi pea kohta [Tahvel XVII A]. See on mehe nägu, kes on võimeline andestama aunjale maailmale väga palju, kes peab pidevalt meelis suure Buddha õpetust ja on veendunud et jõuab kunagi niivaanasse.

Vaatamata hellenistlike kunstitraditsioonide ülevõtmisele jäi Hiina-Aasia kunsti tugevaks li püsima naisfiguur - kas viljakuse jumalanna? Näiteks Horezmi jumalanna peata aunjine, väga suure suuguse hoiakuga [Tahvel XII B] Pikk mantel langeb pehmelt vabidele, käes on jumalannal(?) amfora ja veel mingi anum.

Saamli Bantria jumalanna [Tahvel XII A] siin on rohe näost näha idamaine tüüp¹.

Lamp on kõrge, nägu lai, silmad kavalalt

¹Тыраревова, Ученые работы Афганского музея, М 1967, № 60.

välja joonistatud. Jumalanna on ülmas, rahulik ja samal ajal väga pehme, naiselikus poosis.

Skulptuuri üldiselt kõikide piisiplastika näidete juures on märgata tugevat tehnilist tagasihinnemist, võrreldes hellenistliku kunstiga.¹

Skulptuuri vaadata näiteks poolestöödud piisiplasti froniistreeniga, [Tahvel XIII A] või jumalannade kujudes; [Tahvel XIII B, C] või ka habemine

portreeskulptuure, [Tahvel XIV, B] mis on me habeme ära näoilme ja skulptuuri põhise-

loomu, jätab kõik sageli üllaltki robustse mulje. Eriti jumalannade kujuste puhul [Tahvel XIII, B, C] Neist jumalannade kujudest ei leia me üll midagi hellenistlikku.

Tugevat aasia mõju on tunda nii jumalannade kui valitsejate kujudes. Võimalik, et siin on tegemist sisejuurdunud kultuurliku traditsiooniga. Tähelepanuväärne on

ka valitsejate idamaa rüütlus, eriti kaniiskat kujutavatel skulptuuridel. [Tahvel XVI]

Alt laienuvad kottis püksid, piim ülakuubkatt, ülespidi minadega pehmed jala-

¹ Muxiddinov, Saksanohur Terra-cotta, Abstract of Papers by Soviet Scholars, Dushanbe, 1960. Lu. 17.

mõjule.

Mõningas crandus oleks mehe profiil selgest
nägemisest hennal. See on kohaliku sõjame-
he tugev sünkroonip. Individuaalportree
jooned tal püüdnud. [Tahvel XVII B,]

Gandhara reljeefid.

Ka Gandhara reljeefide küllaltki
suuri fragmente on leitud hulgaliselt.

Gandhara kunsti dekoratiiv-sculpturnes k-
naatikas võime sageli kohata motiivi, mis
kujutab alasti poisikesi kandmas vanimeid.
Enamasti on vanimate kaarte vahel kuju-
tatud suuremaid inimfigure - muusikuid,
geeniusi, muusasid jne. Sageli on nende
figuride asemel lootos - india mõju!

Kunsti indianiseerimisele viitavad ka nägu-
de tüübid.

Eraste, puttode või amorite motiiv oli laialt
levinud vahemeremaade kunstis ja tead-
lased on üksmeelsel arvamusel küsimuses,
kust need motiivid tulid Indiast.

Ilmid küsimuses vaadeldava motiivi kohas-
damise kohta Gandhara kunstis ja ka
edasiarendamise kohta, lähivad teadlaste

arvamused lahtu.

Osa kaadlasi, näiteks Buchthal¹, kinnitavad, et arvestades gandhara reljeefide suurt sarnasust adriaanuse ja antoniuse ajaskaala rooma sarkofaagide reljeefidega, et gandhara reljeefid tulid dateerida II-III saj. m.a.j. ja nende teke on seotud kontaktidega Shuasaani imperiumi ja Rooma imperiumi vahel.

Sellele seisukohtale vaidlevad vastu Schumberger² ja Lannas³. Nad leiavad eroste või puttode motiivid juba hellenismi perioodi monumentaalarkitektuurist, samuti ka Vana-Roomast ja Parhiast⁴.

Hilis-Rooma perioodil aga ei esine puttode motiiv enam monumentaalarkitektuuris (nagu I saj. e.m.a. - I saj. m.a.j.) Selle perioodi füüside kaunistuses on lopsakate laimornamentide ja akantuse variatsioonid.

Gandhara reljeefid on aga arhitektuuri osad, nendega kaunistati treppe ja stümpade alused. Tekib küsimus: kas need reljeefide motiivid on tõesti laenatud rooma

1 Ученые весты Ленинградского университета, Москва 1969, л. 66.

2 Lannas, л. 65

3 Lannas,

4 Lannas, л. 66.

sarnofaagidelt? Kas ei oleud süin lähemaid arhitektuurilisi ja skulptuurilisi prototüüpe?

Vastuse võib anda Haltiaajami lossi peasaali seina skulptuurne friis, mille kaavas välja ja töötas läbi professor Pugašenkova.¹ Vaatamata vahustele säilinud friisi fragmentidele võib kindlaks teha, et see kujustas endast laste figure, kes vandsid käes vanimeid. Vanimeid kaarte vahel asusid mees- ja naisfigureid. [Tahvel XVIII A, B] Vanimeid on tinglik-dekoratiivsed, korrapärase, aeg-ajalt varieeruvate lehtede ridadega. Säävane motiiv on välja töötatud küllemisni arhitektuuris.²

Haltiaajami friisil hoidsid vanimeid poisikesed, kes olid kujutatud keerulistes pöördpositsides - jalad ja käed laiuli, pea nagu mingi rasuse all ette kallutatud.³ Nende kehad ja näod olid vävitud hilisosa, juuksed mustaks. Kehad on suurepäraselt valitud. Kõik skulptuurid olid tehtud arvestusega,

¹ Пугаченкова, Халлаанал, Таммекум 1966, lk. 154.

² Тамме, lk. 161.

³ Укыевско Уугун, lk. 64.

et früis arub nõrgel vaataja pea kohal ja
ei ole hästi valgustatud. (süit tulib ka
altvaates teinivate optiliste paranduste arves-
tamine ja ebaloomuliku figuuride värv)
Kõige tähtsam on aga asjaolu, et vaa-
deldavad fragmendid olid just nimelt
arhitektuurilise früisi osad. Seetõttu võib
Haltiajani früisi sarnastada hellenistlik-koos-
maline arhitektuuriliste mälestusmärkidega I saj.
e.m.a. mitte aga hilis-Rooma sarnasgaagidega
II-III saj. m.a.j.

Sama tõendavad ka Nagapahari püknoumast
Haddast (Ida-Afganistan) leitud stupa früi-
sid.¹ Ka Bantrias esinevad need motiivid.

Ja just Bantriast võis vaadeldav motiiv tun-
gida vahetult gandharane ja kohanduda
budistliku temaatikaga. Väljastpoalt sime too-
dud kunstilised motiivid kohanevad aga mis
keskonnas vaid siis, kui kohtavad mingit
kõningulist vastavust kas vormis või sisus.²

Kui säärest vastavust kohaliku keskkonna-
ga, millese võiks haanda, ei ole, heide-
lause uus motiiv kui tööriista nõuale.

¹ Упоминание встречается в *Энциклопедии*, Москва 1965, стр. 347.

² Тамар, стр. 215.

Kuid on ju teada, et lilledaniid ja päjad mängisid juba iidsetest aegadest suurt osa india rahvuslikes ja rituaalsetes pidustustes. Nüügis vastavus on olemas. Ka kujutab tema ise võis olla võetud pidulikuust protsessioonist - olid ju seal omad vanimustevandjad, fantasmad ja muusikud. Seetõttu oli fainoraamendi motiiv india kunsti sügavalt traditsiooniline. Bantia arhitektuuris näilis Maltajani fiiisi motiiv ka hiljem, Krušanide impeeriumi ajal (näiteks Surt-Kotali tempel I saj. n. a. j.) Kni lulla veelkord Maltajani fiiisi juurde tagasi, siis eriti huvitav on jälgida fiiisil kujutatud nende-muusikuid. Siit võime näha kuidas erinevad kreeka-ööma iluideaalidest alid kohalised naise ilu normid. Näod fiiisil on laiad, täidlased. Suu väikeste punktis huultega, rasvete laugudega silmad, tugevad kalmeaared, mina ei ole enam sirge kreeka nina. Soengud on samuti kreeka-ööma mõjust vabad. (sellest leiame sarnasid soenguid partia riitoniitelt Nissast) Samuti erinevad need soen-

quod tēpīlistest india soengutest. [Tahvel XX A]

Haltrajamist leitud fragmentide seas paistavad veel silma sõjameeste figurid.

[Tahvel XXIII B] Ilmselt on nendes kujutatud kuninglinust soest mehi,¹ sellest annab tunnistust lai paelside ümber juuste - kuningliku perekonna tunnus. Mõlemad on hakenuud sõjamehed. Kuid millised teguvad portreed need on! Üks on keigartlik, pisut edeva, endast vaimustatud elumehe portree. Teine kujutab juba elu näinud ja ilmselt ka palju rasvusi talunud, võibolla seetõttu pisut kaalgi - tunnud või ka väsinud vanemat meest.

Peshawari lähedalt leiti Kaniska pronks-reliivaarium. Ka see reliivaarium tõendab selgpoolvaadatud putode ja vanikute motiivi lülitumist puhtase budistliku teemaainasse [Tahvel XXI C, b] Sün, reliivaariumi silindrilisel nintel on robustselt tõeldud vanik, mida horavad alasti poisikesed. Kaarte vahel on kolme istuva Buddha kujud - kuningmala, päikesijumala ja arvatavasti Kaniska enese kujud.² Viimane

¹ Пыраевска, Каврава, л. 201.

² East and West, 1968 (March-June) л. 154.

on seljas lai idamaise päritoluga kaftan.
Kamõna reliikvaariumi vanuse uisimuses
läksid teadlased nohe vaidlema, ega ole
jõudnud tänapäevani üksmeelsele arva-
musele¹. On rääkinud reliikvaariumi
autorit nimi - Agasilasos² - ilmselt kreeka
päritoluga. Suid metalli töölus on tu-
gewasti halvenemud, robustemans muutu-
mud.

Ilmselt on eroste ja vanimate mobiiv gaud-
hara kunstis muutunud. Vanimate hoidjai-
le on omased eripärased saengud; vahel
turbanid, rasked nõwarõngad, jala- ja näevõ-
rud, need; neil on väga sageli tugevasti
idiamiseerunud näotüüp jne.

hite palju aega tagasi leiti Termeses seljefi
fragment. See on kahe vööndiga seljefi,
mis kujutab pui all lootesistes istuvat
mest nii ülval kui all seljefi poolel
ja väiksemaid figure selle ümber.

Kahjuks on seljefi tugevasti kahjustatud.
Mõlemad kesused kujund on bodisaatvate
kanoniseritud islepoosis - frontaalne, rangelt

¹ East and West, 1964, No 4, New York,
lx. 156.

² Samas, ... lx. 160.

siirge iste, ristis jalad, mantline peidetud uha. Kuid lähemal vaatlusel on kaks seljeffi rõõndit siiski erinevad. Ülemine põhikuju on jõulisem samuti on vahet ka kõvalkujudes. [Tahvel XVIII C]

Antud seljeffi simulatsioon lahkimõtestamises peab kasutama džatakade abi.¹ Nagu meist on teada lahkus Buddha kodust, läks metra, et askeetismis, maailmast eemale leida tee täiuslikusse ja saavutada rahu. Teda saatsid viis vana erakut - viisat.

Kuid leidmata otsitud igavest rahu, läks Gandama Buddha uuesti rändama, auni lõpuks jõudis "tõe äratundmiseni". Siis tuli ta viisade juurde tagasi. (viisad ei tahtnud teda algul kuulda võtta, heitas talle ette argust ja reetlust) ja selgitas neile uue Suure Tõe.

Terve fragment näitab, et autor ei alunud lihtsalt džatakade illustraator.² Ta ei pea täpselt sinni detailidest. Peamine on selles et seljeffi kunstilised võtted arendavad edasi Gandhara kunsti ja skulptuuri (nende

¹ Memopue uckyecub 435kucemaca, lk. 45.

² Samas.

rõnade laiemas tähenduses) põhijoont — erineval ajal toimunud sündmuste üheaegset näitamist. [Tahvel FXI A, B.]

Milles see seisub antud reliefi puhul?

Kogu džabana süžee haarab piirna ajavahemikku ja see üksteisele järgnevaid episoodide. Reliefil on paljud episoodid nagu ühendatud.

Buddha on juba töö leidnud, ta esineb jutustajana, samal ajal mitte oma lähimate järgijate-riisade õpetajana vaid kogu maailma, kogu ülduse õpetajana. Riisad on klassikalistes mõtiskluse poosides. Kas see on veel uue õpetuse ütamine, või juba selle täielik omanus võtmine? Kes on nende ümber kas vaid rõnakuühelised õpilased või juba suure vendlusega ja kindlameelset budistid? Põhikujud on antud anonüümses poosides, seevast aga kunilajalele on antud väga elavad, iseloomulised poosid.

Stuuskiliste võtetega nagu avataus kogu erinevate inimestüüpide gruppi psühholoogiline olekus — vanade asueltline riisade passiivse mõtisklusele on vastav staatilis-frontaalne poos. Samal ajal „vastärganute“ dramaatilis-

dünaamilistest poosidest võib väga lugeeda
kui võrd hearakud on nad umbest „valguse
ideedest“.

Džatanad aitavad avada ka uueksa Aic-
lami füüsi idee ja süze. (I-II saj. m.a.j.)

[Tahvel XV] Pinal füüsil on unjutatud kaas-
rida anantuse lehti, millede vahel on inimfi-
gureid. Figuurid on tõstatud väga kõrges
eljusis, peasegu ümäärskulptuuris. Inimfi-
gureid ja anantuse lehtide vaheldumine
on üldre omase gandhara kunstile.

Enamus figuuridest on naisfiguurid.
Need on muusikud: flöödi-, harfi-, trümmi-
paruna ju mängijad; ja ka ringituste:
puuvilja, lillwanike ja anumate kandjad.

Esimesed on ilmselt paritsa - mahāshabta¹,
Viis Suurt Heli India mütolooqias, teised
on devaputrad - taevased ringituste neid.

Esimesed mängivad Buddha anus, teised pui-
tavad ta teele lilli ja lõhnaaineid.

Füüsi süze on ilmselt rotud džatanaga,
mis kõneleb suurest surmast² - gantama
Buddha surmast [Tahvel XIV A, 13] Hetuel, mil foi-

¹ Uenyeeumbo Uuyuu, lk. 24

² Samas, lk. 25.

mus pidulik leinatseremoonia „helises tawas
muusika ja puistati lilli maale“¹. Ilmselt just
see steen ongi füüsi rüümus.

Juba füüsi asetus - võrgel eesruumis, kus
seisis Buddha uju ja tema reliikvaarium,
andis edasi tawaste uitude rituaalset
toimingut. Kuid oma alamselt mütoloo-
giline rüümus anti edasi figuride kaudu,
mille prototüübid alid kahtlemata võetud
ümbritsevast elust. Läärcased, ilusasti rõi-
vastatud neind võisid alla meie aja esi-
meste sajandite pidulikest rongkäikudest sa-
võtjad.

Füüsil kujutatud neind on laia näo, pisut
kõõdi silmade, reljeefsete kulmudega, sirge
lühikese nina ja pruunide ning raske imara
lõuaga. Sellise näotüübile on väga sarna-
se eelpoalnäsitlitud Halthajani füüsi lüü-
samängija. [Võrdle Tahvel XIV A, B ja Tahvel XIX 4, B]
Tütarlaste riietus ning ehted on väga rikka-
liinud ja mitmekesised. Hüvi paruvad ka
muusikainstrumentid, millede analoogiaid²
me võime leida mitte ainult Gandhara

1 Успенская урныца Гуденуемара, лх 16.

2 Тамар, лх. 18.

ja Halthajani reljeefidel ja skulptuuridel
vaid ka Samarkandi kuraanid ja isegi
Pandjabi elanikkonna varajais muusika-
riistades.

Nagu Halthajani fuis, nii ka Aitami fuis
on lihtselt raskel nagu ehitusega, alles puh-
tal kujul arhitektuuriline fuis.

Kuid varasema perioodi kuuluvad reljeefid
on kahtlemata väga sarnased helle-
nistliku traditsiooniga. Poosid, rüütsid, dra-
peeringu stiil ei jäta selles mingit kaht-
lust, kuigi otsesid jälgendusi, kopeerimist ei
esine.

Eriti hästi me näeme seda, kui võrdleme
Partia riibonitel¹ (Nissast) kujutatud Olüm-
pose ülemjumalate, preestrite, tantsijataride
poolt peetavate bankanaalide scene puht
hellenistliku kunsti mälestusmärgidega.

Kujutatud hellenistlikud jumalad on läbi-
kiinud vaid mõningad mitteolulised muuda-
tused tüüpides ja detailides² (näiteks ümar
nägu). Figuurid tulevad tavaliselt pinnalt
reljeefelt esile.

¹ Уезеумбо Уагуи, л. 58.

² Јама, л. 59.

Tavaliselt üheksa pa, sageli üksteise poole pöördunud, kuid ilma igasuguste ruumiliste plaanide ja pindade ristumiseta.

Püüoned on harmoonilised, drapering on rüju. Kehale antakse kas tasakaalustatud rahu või spiraallinevuline pöörded poos.

Tugevaid analoogilisi jooni võib leida partia kunsti mälestusmärkides. Samasid jooni leiame näiteks Gandhara Atlas [Tahvel XXII A] ja Nisa kentauride [Tahvel XXII B] kujudes, ja meeste peades. [Tahvel XXIV A, B, C]

Gandhara atlas kujutab endast elujõulist muskulist habemikku. Ei jää mingit kahtlust et selle skulptuuri autor tundis hästi kreeka-roma koolkonna printsiipe. Kuid vastupididi klassikalisele traditsioonile omastele seisvatele või põlvitavatele atlastele, on Gandhara atlas istuvas, põlvendist kõverdunud poosis, mis näitab sidet Kesk-Aasia kunstiga.¹

Mitmed teadlased, nende hulgas eriti A. Marchall² on püüdnud Gandhara atlasteid kronoloogiliselt diferentseerida, kuid

¹ Uexyembo raamat, lk. 59.

² Samas,

täiesti põhjendatud dateeringuid seini-
süsi alund ei ole kaadeldava perioodi
üldise arheoloogilise seaduse ja ka kunst-
li erisolukondade segenemise tõttu.

Kui võtta lähema vaatluse alla lahori
muuseumis olev Gandhara Atlas [Tahvel XXII A]
süsi B.T. Rowland¹ näeb selles tugevat Koo-
ma mõju, võrreldes antud skulptuuri Anto-
nise-aegse ja ka hilisemate rooma skulptuur-
idega, ning dateerides seda skulptuuri
I-III sajandiga. Samas aga märgib ta ise, et
rooma skulptuurid olid ise hellenistliku
võlvkonna baasil rajatud.

G. Pugatsenova² arvates aga tungis just
hellenistlikus perioodil võimsa, elujõulise mehe-
mõju: Herakles, Zeus, kentaur, atlas, jne, Kes-
Aasiasse. Zeus ja Herakles figureerivad
näiteks juba paljudel III-I saj. e. m. a. münti-
del, mis unustasid kreeka - baltia ja taastele
valitsajatele. Tähtne on esteetiline ja kunst-
iline mõtlemine mehejõuse - litareline, jõe-
line torso, kui kipse mehejõu väljendus.
See ei ole mingil määral India mõju³

¹ Мелесенбо музей, л. 60.

² Тамас,

³ Пугаченкова, К проблеме римского искусства
СФ. «Проблемы археологии древней Азии», 1968. л. 44.

Vastupididi, indiapärasele figuuridele on oma-
ne äärmine plastilisus, pehmus, rille, musuli-
leta toos.

Teletõttu G. Pugatsenova¹ arvates ei ole õige
otsida analoogiat vaadeldavate skulptuuride
osast hilis-romea kunstist II-III saj., vaid pal-
ju loogilisem on neid otsida varasemas hel-
leniseerunud partia traditsioonides.

Helleniseerunud aasialise alus on selgelt näha
ka lahvi muumumis olulal piedestaalis,
millel on kujutatud kees lõbutsevat paari.
Figuurid on pooleldi alasti, naised istuvad
oma vaslaste põlvedel, pehme riietus lan-
geb vabalt puusadele [Tahvel XXI C_a]

Naistel on hellenistlikus stiilis ülepandud
soengud. Üks ütabab mehele jooq. annumat,
teine on näed ümber noormehe kaela asc-
tanud. Figuurid on antud kahe eraldi
gruppina, mumbagi neist võime vaadata eraldi
teinena. Figuuride poosid on mänglevat
vabad. Vaevast, et siin on kujutatud tüüpi-
list pidusteeni, enne on see bankanaalia.
B. Rowland² nägi vaadeldavas reliefis

¹ Memopua uenyeeub 233 Jenuemara, lk. 318.

² uenyeeubo Uugue, lk 61.

sarnasust rooma sarvfaagidega, kuid antud juhul võib sarnasus vaid sisuline olla.

Figuuride kompositsiooniline asetus ja stiil teravina erineb liiduvalt rooma sarvfaagide reljefidest. Nimelt rooma sarvfaagide reljefidel on figuurid antud pideva, mitmeplaanilise asetusega, figuure on palju, samuti on rohkesti mitmesuguseid dekoratiivseid detaile.¹

Gandhara reljefil on aqa säilitatud mõlema paari omaette teravikkus. Tsoon on jätud vabaks, mis vastab mitte rooma vaid uueks traditsioonidele.

J. Marshall² võrreldes saadeldavaid skulptuure Sikkapi partia perioodi leidudega, asetab antud reljefi perioodi, mil Taxilas valitsesid indo-partia valitsesjad r.o. I saj.

G. Pugatsheva arvates on J. Marshallis õigus, kui ta otsib seost partia kunsti traditsioonidega.

Lahori reljefi figuuride paigutus vastab paljus Nima Ieuse, Poseidonite jt. kujudele. Nii näitaks parempoolne hakemik Lahori

¹ Ученые Мугун, lk 63

² Тамар, lk. 65.

eljusel on nendega väga sarnane. Suid
eriti sarnased on naisfiguuridoma kõrgte-
soengute, iseloomuline nävõrude ja ristwa-
le riideritmadega, Nisa riitornitel kujuta-
tud naisfiguuridega.

Ilmne on, et siin on mõju avaldanud just
keskaasialine antiiktraditsioon. Mis puutub
näotüüpi muutusse, siis ilmselt on gandha-
ra kunstnikud andnud skulptuuridele uue-
liku etnilise tüüpi esindajate näojooned.

Eriti leiab see kinnitust antud piirkonna
praeguse elanikkonna näojoonte võrdlemisel.
Selles peitubki indo-asiatliku skulptuurse
ikonograafia suurte loomade kollektiivide
omapära.

Gandharas toimub näotüüpide, riidedetailide
ja kaunistuste lokaliseerimine, seejärel toi-
mub see ka plastilises inimfiguuride ku-
jutamises, mis üldiselt vastas palju paremi-
ni vaataja maitsele, millele nad alid mõel-
dud ja ka gandhara kunstnikud endi ide-
aalidele ja esteetilistele tõekspidamistele.

Mis ajaarvamise algsajanditel astub juba
formeerunud gandhara kunst, tema skulp-

suurimoluond (milles on juba võitnud india-
pärase plastina) uude vastastuuste loomin-
guliste mõjude ringi.

India sidemed Rooma ja selle idaproviint-
sidega ning Lääne - Partiaga on vägaspaal
kahtest.¹ Need sidemed leidsid väljenduse
ka kunstis. Kuid varastes gandhara kool-
konna kunstiteostes on tunda tugevat
hellenistliku mõju, mis tuli antud piirkon-
da sees sidemetega Bactria ja Parthia
kunstivooludega gandhara koolkonna vara-
semas arengujärgus.² [Tahvel VI]

Ja kui gandhara koolkonna temaatika
on põhiliselt budistlik ja süžeedi tõl-
gitsus indiapärase, siis teoste kunstilis-
mujutavas väljenduses on palju üle võetud
Kesk - Aasia helleniseerunud kunstivooludelt.
Ülevaade teaduslikest seisukohtadest.

Alates XIX sajandi 30-ndatest
aastatest, mil Kabuli piirkonnas leiti esi-
mised gandhara skulptuuri näidised ja
Lääne - Euroopa muuseumidesse laekasid
jõudma esimesed kindlalt kunsti fragmen-
did, kuni tänapäevani, mil arheoloogid on

¹ Пирсеп, Памятники эпохи-Сарматского искусства,
4-1 1940, л. 22.

² Smith, The Jain stupa and other antiquities of Mathura,
Allahabad, 1901, л. 43.

väga loomad mitmeid tuhandeid selle kunst-
li näidiseid ja seda väga laialdasel alal,
on gandhara kunst muuseumid väga laial-
darsus mõisteks.

Teadlased hakkavad vaidlema kunsti prob-
lemide üle kohe peale esimeste näidiste il-
lumist. Võib omale umkes ette kujutada,
kui palju on erinevaid arvamusi, tõlgendusi
ja õpetusi tänapäeval, mil, nagu juba öel-
dud on tegemist tohutu leiumateryjaliga.
Kuid esiteks, enamust materjali on raske
dateerida ja teinud, tegemist on kunstiaja-
loolise materjaliga. Siin peavad ju uurijad
pidvalt arvestama teiste kunstivoolude mõju,
(Krišnaani imperium oli aga erirahvaste ja see-
ga ka erinevuste poolest eriti rikas) aega,
mil üks või teine töö valminud on, (enamust
töid on seni dateerimata), kunstnike indi-
viduaalsed fantaasiad (fragmentide järgi otsus-
tades ei ole kunstnike fantaasia vaesuse üle
põhjust mureeda), mis otsustab on töö mõel-
dud ja veel palju-palju muud asjaolusid.
Esimesel pilgul näib et sellist unumist
ei olegi väljapääsu. Iga uurija on oma

seisukohtal ja igal uurijal on õigus.

Et eeldre võida kaasa rääkida, peab uurija olema tuttav nii kreeka- rooma, pärsia, egiptuse, heebide, arüüria jt. kunstide eripäradega ja iseloomulike joontega.

Järgnevalt väike ülevaade mõnede tuntumate künäami perioodi kunstis ja gandhara kunsti uurijate seisukohtadest.

A. Foucher,¹ prantsuse kunstiajaloolane, neljapäeviline „L'art gréco-bouddhique du Gandhara“ autor formuleeris oma seisukohta järgmiselt: Gandhara kunst on sisult budistlik ja vormilt kreekalik. Tema loojatena on olnud nende kreeka kolooniate meistrid, mis tekkisid Aasia südames Makedoonia Aleksandra ja Seleukiidide ajal IV - III saj. e.m.a.

Gandhara kunsti tekkinist naabruses asuvas Kreena-Babrias ei kiinnita Foucher² arvates mingid arheoloogilised leiud. Kuna gandhara kunst arenes kolm sajandit hiljem, nimelagunes Kreena-Babria rüa (II saj. e.m.a.), siis otsesest ülevõtunist ei saa siin juttugi alla.³ Kreena-budistiline kunsti tekkinise

¹ Foucher, L'art gréco-bouddhique du Gandhara, Paris 1905.

² Foucher, Beginnings of Buddhist Art, Paris 1917.

³ Samas.

kohaks oli Gandhara piirkond, kuna siin
olid tema kunst "soodne geograafiline alus
ja ajaline kiire" ¹

R. Grousset vaatleb probleemi sa-
muti kreeka- rooma mõjude positsioonilt
ja peab Gandhara kunstina arengut "kree-
ka võime viimaseks faasiks" (umb. 100.a), Ka-
buli oogu lähimates piirkondades, kus helle-
nismil olid sügavad juured.

See impulss saadi I sajandil, kui "suurepä-
rase Cesarite ja Flaviuste kreeka- rooma kunst
avaldas lohutavat mõju kusaanide valitseja-
te maitsele" ²

Toetudes mõningate stilijoonete ühtsu-
suse ja rea selgete dateerimisele I-II sajandisse
(see ei ole küll veel päris tõestatud),
ja samuti Kusaanide imperiumi elavale
kaubanduslikele sidemetele Roomaga, peab
grupp inglise teadlasi (H. Buchthal, ³ B. Row-
land, ⁴ M. Wheeler, A. Cooper), hilisimpeeraatorliku
Rooma mõju otsustavaks faktoriks gandha-
ra kunsti kujunemisel. Sellel rajanevad ka
"ende hilisemad skulptuuride dateeringud."

1 Kerykos Ungur, lk. 49.

2 Samas, lk. 50.

3 Buchthal, Foundations for a Chronology of Gandhara
Sculpture, "Art Bulletin", XVIII, 1936, lk. 389.

4 Rowland, Rome and Gandhara, "East and West", vol. 9,
1958, N 3, lk. 200.

5 Rowland, The Art and Architecture of India, Baltimore, 1954,
lk. 87-91.

B. Rowlandi arvates¹ nende mõjude edasikandja-
tus olid rooma keeli läbi teinud meistrid,
kes võisid pärineda pigem Rooma imperiumi
keskustest, kui perifeeriast nagu Partia Dura-
Europos ja Palmiira. Seda loovimat loetla-
vad arheoloogilised leiud nii Afganistanis
kui Indias, kuid see loovia ei suuda selita-
da üht asjaolu, nimelt Gandhara ja Partia
kunstide ühiseid jooni.

Samal ajal paljud teadlased pööra-
vad tähelepanu ka seljefide ja Lääne-Partia
skulptuuride stiiliühisusele. Selle alusel taani
teadlane H. Sugholt² eitab puhtrooma mõju
ülendatult Gandhara kunsti arengumisel, kriipsu-
lades alla arjale, et nimelt partia-memopo-
taania keskustest esimestel sajanditel m.a.j.
levib tugev mõju nii Palmiirale kui ka Gand-
harale; millega tema arvates seletubki hämm-
astav sarnasus geograafiliselt nii kaugete
piirkondade skulptuuris.

Erinevalt läheneb probleemile tun-
tud inglise arheoloog J. Marshall.³ Oma
teoses „Buddistlik Gandhara kunst“,⁴ annab

¹ Newcombe Quarterly, lk. 52.

² Samas, lk. 53. ja H. Sugholt, Gandharan Art in Pakistan,
New York, 1957, lk. 23.

³ Samas, lk. 53.

⁴ Marshall, The Buddhist Art of Gandhara, Cambridge,
1960. lk. 34.

ta Gandhara kunsti detailse perioodiseeringu, mis toetub materjalidelle, mille ta sai muuseumidest ja aastatepikkuse kaevamistöe tulemustele Taxilas.

J. Marshall eraldab gandhara kunsti formeerumise algperioodi (sakkide aeg - II-I saj. e.m.a.) kunsti „lapsepõlve“ (partia periood - 25.-60.a) „nooruse“, „küpsuse“ (ansaanide valitsemise aeg kuni Taxila vallutamiseni eftalitide poolt, s.t. I sajandi lõpust kuni IV sajandini).

Küllaltki subjtiivne leidude klassifikatsioon, saamati vaideldav „Kamiska daatum“, milleks autor võtab aasta 144. ja millele rajab kogu tema kronoloogia, kuivõrd erile veel suure hulga vaideldavaid määramisi.

Mis puutub Gandhara kunsti teakerse, siis J. Marshall jääb seisukohta juurde hellenisumi mõju primaarsuses viimase kontaktis India plastikaga. Kreeka kunsti langusvormid jõudsid tema arvates Gandharasse juba sakkide ajal (II-I saj. e.m.a.)

Saxid polevad eriti kõrgel kultuuritasemel olvad hõimud. Kõik, mis neil kultuurist oli, olid nad saanud Baktria kreeklastelt.

Ainult Partia hellenism, mille valitsuse all
oli lühikest aega vaadeldav pürokond, süu-
nitas siin "hellenistliku kunsti renessanssi"¹
Viimastel aastatel on vaidluse
hülkumud D. Schlumberger, prantsuse arheo-
loogiline komisooni juht Afganistanis, kes kae-
vas mitu aastat II sajandine uuendatud kuisaa-
vide dünastilist templit Surt-Kotali kõrgem-
diumel s.t. antiin-Bantria territooriumil.
Citades Foucher' kreeka - budistliku teesi ja
Wheeleri jt. rooma - budistliku teesi, näeb D.
Schlumberger Gandhara skulptuuride vee-
mides kreeka - iraani elemendi suurt täht-
sust. Tema arvates on see islam kreeka
kunsti motiividest,² Iraani vahendusel süa jõud-
nud Vana - Idamaade kunstist ja ka india
kunstist.

Surt-Kotal ja Airtani ümbrused Bantri-
as, Kubi-Hodja ümbrised Samstanid tõen-
davad Gandhara naaber aladel eksisteeri-
nud kohalikku, ligewasti helleniseerunud kunst-
li, mis on Gandhara kunstile lähedane

¹ Ученыеumbo Улгуур, lk. 49.

² Самар, lk 51.

meid mitte budistlik, vaid autori terminoloogia järgi kreeka-iraani kunst. Sellest ühtsust kreeka-iraani pümnonnast tulebki Schloßberger' arvates lääne-partia ja kreeka-budistliku kunsti läänmastav sarnasus.

Belpool loodud ülvaade mitmetest erinevatest seisukohtadest näitab, millisene vaidlusvoolu upub gandhara kunsti tekkimise probleem, vaatamata liidude rõhkusele.

Arvatavasti on selle probleemi lahendamise võimalik vaid uute materjalide alusel, mis ei jäta kahtlusi dateeringus ega kohas. Suur tähtsus selle küsimuse lahendamisel on arheoloogilistel kaevamistel Kesk-Aasia liiduvabarüüride territooriumil: Tadžikistanis ja Lõuna-Uzbekistanis. Siin on kaevanud välgapaisivad nõunogude arheoloogid-kunstiteadlased M. Masson - Nissas, Ashabadi lähedal, samuti G. Pugatsenkova - Kaltsajanis Surjan-Darja vallas, jt.

Kokkuvõte.

Kušaani impeeriumi lagunemisega lõpeb klišehellenistlik epookh. Impeeriumi eksistentsimise ajal toimusid järsud muudatused maa majanduslikus, poliitilises, ideoloogilises ja kultuurilises.

Kušaani impeeriumi kultuur jätkis sellel territooriumil elavate elurahvaste kultuuridega hulgaliselt rüüavaid jälgi.

Kušaani impeerium oli vahelikus budismi muutumisel maailma religioosus, seda esivoige mahajana vormis. Siit levis budism ka Hiinasse ja mujale.

Võtmud aluses erikultuuride (hellenistlik, iraani, baktria, india muust ja kultuur) joo-

ned, moodustas hiina kultuur omapärase
konglomeraatkultuuri. Briti huvitav on see
kunst osas. Tohutu imperiumi eriosades ku-
junes väga kohalik kunst. Suuremat tähe-
lepanu selles osas väeib Gandhara kunst,
mii üas omapärasemaid konglomeraatkunsti
koolkondi.

Ka hiinaide religiooset elu iseloomustab
erijumalate rohke panteon, kusjuures eripü-
hondades tunnustati erinevaid jumalaid
peajumalateks, ja tehti samal ajal pra-
aegu kõiki teisi, ning austati ka neid.

Hiina kultuur andis palju nii India,
 Iraani kui ka Kesk-Aasia riikide kultuuri,
 osates siduda omavahel erinevate ise-
 loomulikke jõue ja tulevastes oma allu-
vuses olevatele rahvastele tööaste riikide
 traditsioone ja usku.

Kasutatud kirjandus.

- Afganistan und seine Kunst, Prague, 1968.
- "Albinus's India", transl. by E. C. Sachau, vol. I,
London 1888.
- Bhandarkar, D. R. Epigraphic Notes and Questions, xxi;
the Taxila Croll Inscription of
the year 136, - IA, vol. 45, 1916.
- Buchthal, H. The Western Aspect of the Gandhara
Sculpture, PBA, 1945.
- Bühler, G. New Yaina Inscriptions from Mat-
hura, EI, vol. 49, 1896.
- Coldman, R. P., India under the Kushanas
by B. N. Puri, JAOS, vol 89, N2, 1969.
- Coomaraswamy, Buddha and the Gospel of
Buddhism, 1969.
- Dani, A. H. A short history of Pakistan, vol I
Karachi, 1964.
- Dutt, The Buddha and five after-centures,
London, 1958.
- Foucher, A., L'art grecs - boddique, Paris, 1944.

"East and West" 1954, N=3 (March-June)

"East and West" 1958, N=8

Hackin, J., Indian Art in Tibet and Central Asia (The influences of Indian art). London, 1925.

Litvinsky, B.A. Outline history of Buddhism in Central Asia, Dushanbe, 1968.

Litvinsky, B.A. The Spread of Buddhism in Central Asia, Abstracts of papers by Soviet scholars, Dushanbe, 1968.

Lukonin, V.G., Sassanian conquests in the East of Iran and the Problem of Kushan Chronology, Abstracts of Papers by Soviet scholars, Dushanbe, 1968.

Mesheris, V.A. Central Asian Corpulent Schools of the Kushan period, Abstracts of Papers by Soviet scholars, Dushanbe, 1968.

Mukhiddinov, K., Sassanid Terracotta, Abstracts of the Papers by Soviet scholars, Dushanbe 1968.

Puri, B. Ideology and Religion in the Kushana epoch, Dushanbe, 1968.

Moder, Die buddhistische Plastik Ceylons, Leipzig, 1963.

- Rosenfield, J. M., The Dynastic Arts of the Kushans, Berkeley - Los Angeles, Univ. of California press, 1967.
- Rowland, B., The evolution of the Buddha image, New York, 1963.
- Rowland, B., Rome and Gandhara, vol. 9, 1958.
- Rowland, B., The Art and Architecture of India, Baltimore, 1954.
- Rowland, B., A Revised Chronology of Gandhara Sculpture, "Art Bulletin", XVIII, 1936.
- The Oxford History of India, Oxford, 1964.
- The Cambridge History of India, Cambridge, 1922.
- The History and Culture of Indian People, The Age of Imperial Unity, Bombay, 1968.
- Tarn, W. W., The Greeks in Bactria and India, Cambridge, 1951.
- Simonetta, A. M., A New Essay on the Indo-Greeks the Sakas and Pahlavas, EW, vol IX No 3, 1968.
- Smith, V., The Jain Stupa and other Antiquities of Mathura, Allahabad, 1901.
- Stavisney, B. J., Kara-tpe and Questions of the History and Culture of Kushan Bactria, Dushanbe 1968.

- Vasiljev, L.S. , The Kushans and the Penetration of Buddhism into China, Dushanbe, 1968.
- Vogel, J.P. La sculpture de Mathura, "Asiatica", t. XV, Paris 1964.
- Vogel, J.P. The relation between the art of India and Java, "The influences of Indian art", London 1925.

Асшинов, М.С., Наука Средней Азии в Кушанскую эпоху и пути её изучения, Международная конференция ЮНЕСКО по истории, археологии и культуре Центральной Азии в кушанскую эпоху, Душанбе, 1968.

Бешинский, А.М., Кушанское наследие в ранне-средневековом искусстве, Каталог выставки "Культура и искусство Средней Азии в кушанскую эпоху", Душанбе, 1968.

Бродов, В.В., Индийская философия нового времени, Москва 1964.

Гулямов, Я.Г., Кушанское царство и древняя Иришания, Общ. науки УССР 1968/8.

Тарунов, Б. Г., Великая цивилизация кумов,
"Курьер ЮНЕСКО", 1968, N 8.

Тарунов, Б. Г., Куманская эпоха и мировая цивилизация, Душанбе, 1968.

Трек, П. В., Пешина, А. С., Ставиский, В. Я.,
Капа-Тше - буддийский непрерывный
монастырь в Старом Термезе,
Москва 1964.

Васильев, В. М. Буддизм, его доктрина, история
и литература, Санкт-Петербург, 1854.

Известия Академии Наук Таджикской ССР,
1968, N 2.

Искусство Индии, Москва, 1969.

История искусства Узбекистана, Москва 1965.

История таджикского народа, Москва, 1963.

История Афганистана, Москва, 1962.

Земский, А. Н., Древние пути Памира,
АН СССР, Москва, 1969.

Зейналов, В. В., Куманское искусство по мусульманским данным, Ленинград, 1965.

Кочетов, А. Я., Буддизм, Москва, 1965.

Корская, А. В., Сокровища индийского искусства,
Москва, 1966.

Кочневский, Б. И. Культура Парфрии, Москва 1966.

- Лившиц, В.А., *Susano-Indica*, Москва, 1967.
- Масон, Ролоф, *История Афганистана*, Москва, 1966.
- Масон, М.Е., *Страна тысячи пород*, Москва, 1966.
- Масон, М.Е., *Хорезм и кутанки*, ЭВ N.17. 1966.
- Масон, М.Е., *Происхождение буддийского "царя царей, великого спасителя"*, Труды САГУ, вып. XXIII, Ташкент, 1951.
- Масон, М.Е., *Скульптура Афганистана*, "Курган" и "Искусство", 1935 No 2.
- Ольденбург, С., *Буддийские легенды и буддизм*, Санкт-Петербург, 1895.
- Розенберг, К.И., *Происхождение буддийской философии*, Петроград, 1918.
- Ставицкий, Б.А., *Средняя Азия и Древняя Индия*, Доклады научно-исследовательского общества СССР, вып. 5., Ленинград, 1968.
- Ставицкий, Б.А., *Буддийские памятники в Средней Азии*, Катанов вестник "Культура и искусство Средней Азии в античную эпоху", Ленинград, 1968.

- Ставиский, Б. Л., Между Тамиром и Индией,
Москва, 1966.
- Ставиский, Б. Л., Средняя Азия, Индия, Рим. К
вопросу о международных связях
в кушанский период, сб. "Ин-
дия в древности". Москва 1964.
- Ставиский, Б. Л. Средняя Азия в кушанский
период, ИТН, том I, л. 1954.
- Трехвер А. Н., Памятники эпохи-бактрийского
искусства, Москва - Ленинград 1940.
- Полстов, П. А., Древний Хорезм, Москва, 1948.
- Полстов, П. А., По следам древнехорезмской цивили-
зации, Москва - Ленинград 1948.
- Пучаева Г. А., Халхаан, Таджикист, 1966.
- Пучаева Г. А., Искусство Туркменистана,
Москва 1967.
- Пучаева Г. А., Скульптура Халхаана, исур-
ная искусство, 1964. № 6.
- Щербатский, Ф. И., Ринородное учение
Буддизма. Петербург 1918.
- Юревич, Э. А. Кушанская культура на
территории Афганистана,
Таджикстана и Индии, АН СССР,
Москва, 1968.
- Токаев, В., Religion maailma rahvaste ajaloo,
Tallinn, 1969.

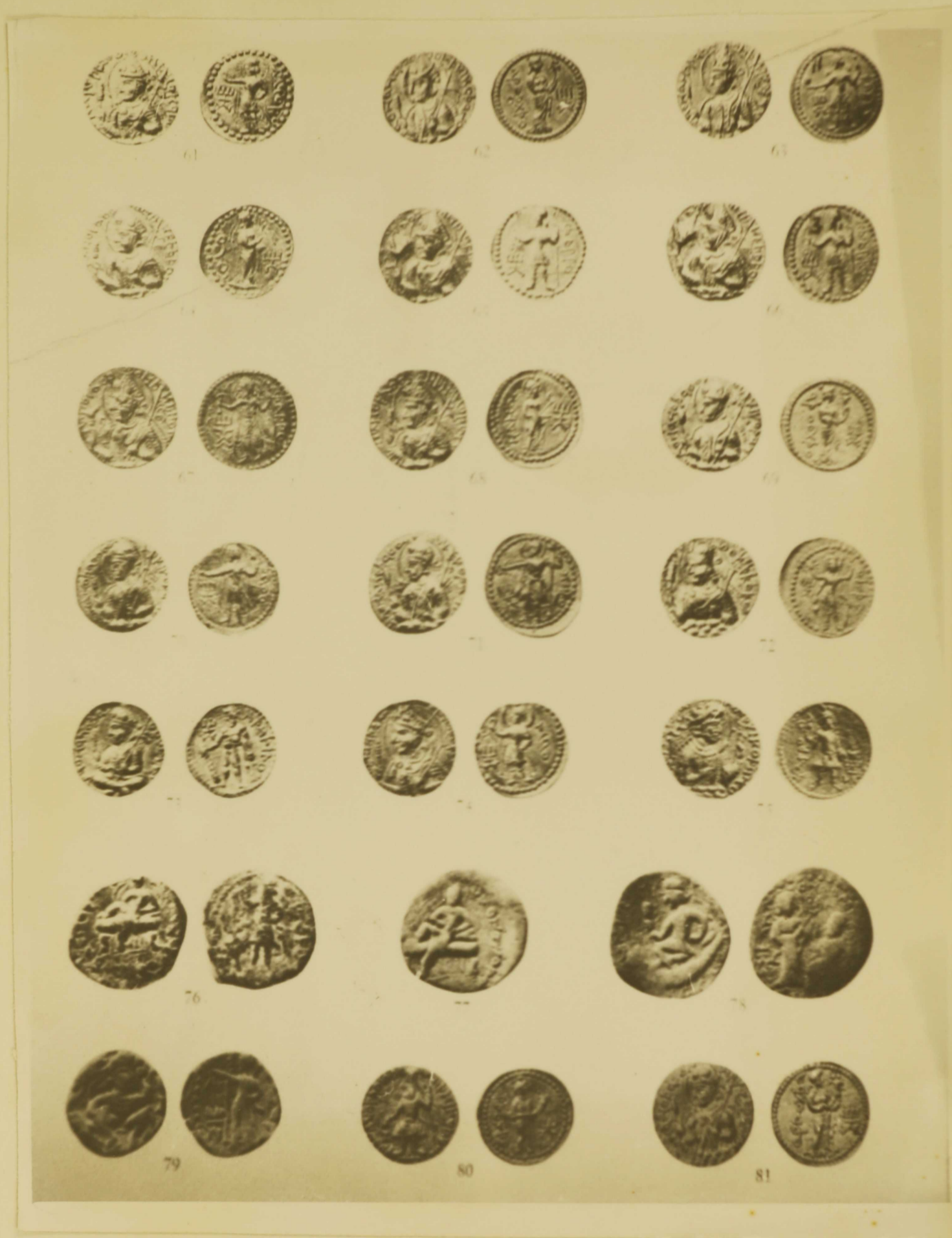
Jahvel I

Tahvel II

Tahvel III

Jahvel IV

Табл. 18. Хадда. Голова болисатвы и головы «варваров»

Tahvel V

Табл. 17. Терракотовый рельеф из Беграма. Собрание Музея искусств
узбекистана (Ташкент)

Табл. VI

A

B

C

Tahvel VII

A

B

C

Jahvel VIII

A

B

C

Tahvel IX

A

B

Jahvel \bar{x}

A

B

Jahvel XI

A

B

Jahvel XII

A

B

C

Jahrel XIII

A

B

Jahvel XIV

A

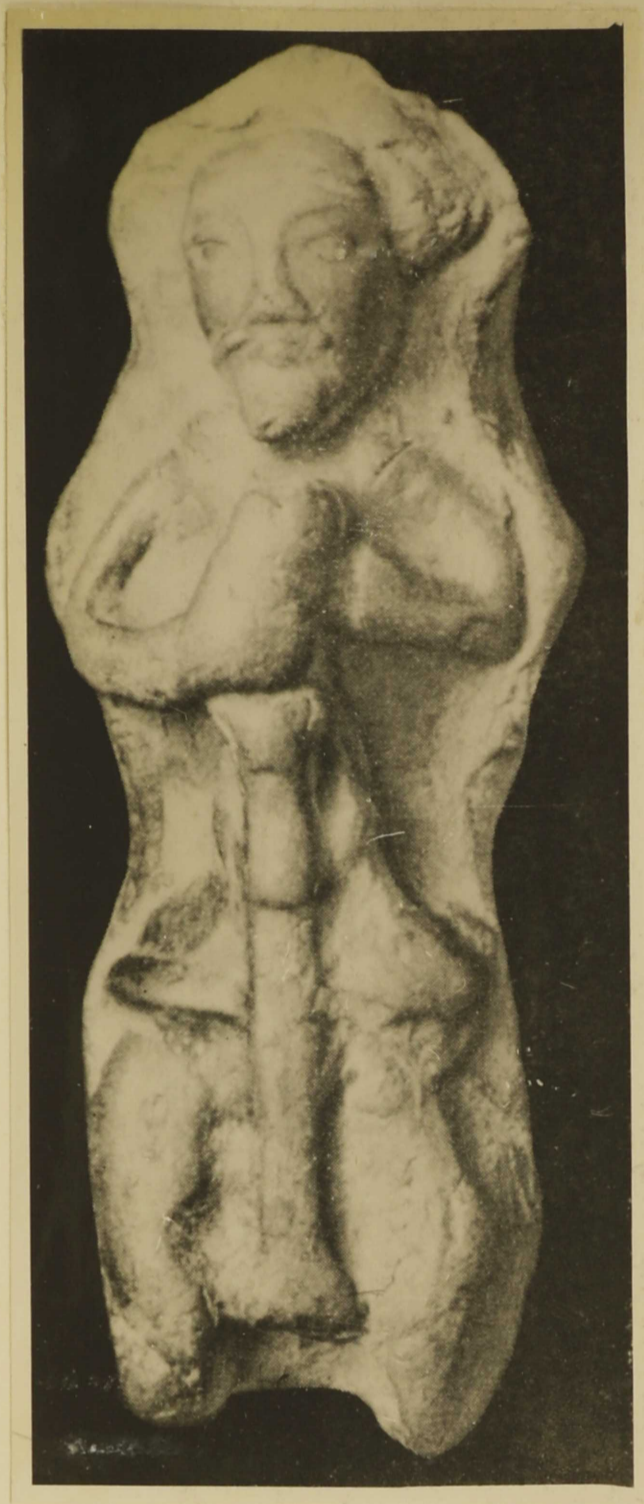

B

Jahvel xv̄

A

B

C

D

Jahvel xvi

A

B

Jahvel xvii

A

B

C

Jahvel XVIII

A

B

Jahvel XIX

A

B

Jahvel XX

A

B

a)

c

b)

A

B

Jahvel XXII

A

B

Jahvel xxiii

A

B

C

Jahvel xxiv

A

B

C

Jahvel xxv

Резюме.

Кушанский период завершает собой позднелимитическую эпоху и характеризуется важнейшими переделами в разных сферах жизни, оставившими глубокий след в дальнейшей развитии народов, которые населяли не только территорию Кушанского царства, но и соседние области и страны.

Социально-экономическая сущность этих явлений почти никак не освещается источниками.

В данной работе «История культуры Кушанской империи» дается обзор возникновения буддизма и влияние его на кушанскую культуру в целом и на кушанское искусство в частности. [I часть]

Также проследиваются возможные влияния соседних областей и государств на кушанскую культуру [II часть]

Более подробно изучаются проблемы гандхарской школы кушанского искусства, в частности terra-cottas буддизма и рельефы.

[III часть]

До нас дошли сотни памятников искусства эпохи Кушан.

Это своеобразное искусство, самую яркую часть которой представляет гандхарская школа. Выполняя — и географически и хронологически — роль моста между художественными наследиями Бактрии и индусов — или индийским искусством эпохи Гуптов, искусство кушанского периода отличалось мощными переживаниями ринско-эллинистических черт с местными художественными традициями и нормами.

Sisukord.

Eessõna	lk. 2.
Sissejuhatus	lk. 5.
I peatükk, Religiooni ajalugu	lk. 12.
Kusaani imperiumi religioosne elu	lk. 12.
Budismi teke ja areng	lk. 17.
Hinajana	lk. 25.
Mahajana	lk. 30.
II peatükk, Teiste kultuuride mõju kusaani kultuurile	lk. 37.
Kusaani kultuur	lk. 37.
Hellenistiline kultuuri mõju	lk. 40.
Kesk-Asia kultuuride mõju	lk. 42.
Iraani kultuuri mõju	lk. 47.
India kultuuri mõju	lk. 55.

III peatükk, Gandhara kunst	lk. 60.
gandhara koolbund	lk. 60.
gandhara terrakotta	lk. 71.
gandhara reljeefid	lk. 75.
Ülvaade teaduslikest reisuslohistest	lk. 92.
Kokkuvõte	lk. 100.
Kasutatud kirjandus	lk. 102.
Illustratsioonid	lk. 109.
Resümee (vene keeles)	lk. 134.